

Antenne

U.V.

TIJDSCHRIFT VAN DE ANTWERPSE KOEPEL VOOR NATUURSTUDIE - ANKONA

ANTWERPSE KOEPEL VOOR NATUURSTUDIE

JAARGANG 7
NUMMER 2013/2
APRIL - JUNI 2013

Departement leefmilieu

PROVINCIE
ANTWERPEN

Wat is ANKONA

De ANtwerpse KOepel voor NATuurstudie (ANKONA) is een samenwerkingsverband tussen het provinciebestuur Antwerpen en éénieder die zich met natuurstudie in de provincie Antwerpen bezighoudt. ANKONA heeft als algemene doelstelling om binnen de provincie Antwerpen het natuurstudiewerk te ondersteunen, in kaart te brengen en door regelmatig overleg er een meerwaarde aan te geven. ANKONA streeft er in het bijzonder naar om een actieve, coördinerende rol te spelen in natuurstudieprojecten die een grotere regio bestrijken (atlas-, monitoringsprojecten). Tot slot wordt er veel belang gehecht aan de basis van de natuurstudie, nl. het verzamelen van gegevens. Hier wordt een hoge mate van standaardisatie en uitwisselbaarheid van die gegevens beoogd.

ANKONA-secretariaat en redactieadres

Departement Leefmilieu
Dienst Duurzaam Milieu- en Natuurbeleid (DMN)
Team 'Natuur & Landschap' (ANKONA-secretariaat)
T 03 240 59 88
F 03 240 57 52
e-mail: ANKONA@admin.provant.be

ANKONA-mailinglist

E-mail behoort tegenwoordig tot één van de communicatiemiddelen die niet meer weg te denken zijn uit de leefwereld van een groot aantal onder ons. Dus al wie elektronisch op de hoogte wil gehouden worden van de activiteiten, studiedagen, determinatiecursussen georganiseerd door ANKONA en ANTenne alleen elektronisch wil ontvangen, stuurt gewoon een mailtje naar ANKONA@admin.provant.be

Uitgave

ANTenne is een uitgave van de deputatie van de provincieraad van Antwerpen: Cathy Berx, gouverneur-voorzitter, Luk Lemmens, Ludwig Caluwé, Inga Verhaert, Bruno Peeters, Peter Bellens, Rik Röttger, leden en Danny Toelen, provinciegriffier.

Redactieraad

Peggy Beers, Koen Cuypers, Mieke Hoogewijs, Lon Lommaert en Herlinde Nieuwborg

Werkten mee aan dit themanummer

Kris Boeckx, Christoffel Bonte, Sam Goris, Joris Matthé, Henri Stappaerts, Roosmarijn Steeman en Wim Veraghtert.

Foto's op de cover:

Biefstukzwam (*Fistulina hepatica*) © Henri Stappaerts
Bloemenrand © Velt, Stefan Jacobs
Boommarter (verkeersslachtoffer) © Karel Molenberghs

Vormgeving en druk

Drukkerij EPO vzw (Berchem-Antwerpen)
Gedrukt met plantaardige inkt op gerecycleerd papier

Dit nummer is ook te raadplegen op de ANKONA-website:
www.ankona.be of www.provant.be/ankona (rubriek 'nieuwsbrieven')

Verschijningsdatum van volgend nummer (2013/3):
juli 2013

Heb je een mededeling over een leuke vondst, een activiteit, een publicatie of een vraag naar medewerking van anderen en wil je dat het verschijnt in het volgend nummer van ons tijdschrift 'ANTenne'? Dat kan door je oproep of tekst vóór 30 mei 2013 door te sturen naar het ANKONA-secretariaat.

Oplage:

1.200 exemplaren

Verantwoordelijke uitgever

Dirk Vandenbussche, wnd. diensthoofd Duurzaam Milieu- en Natuurbeleid, Koningin Elisabethlei 22, 2018 Antwerpen

ANKONA-nieuws

Kom jij ook naar de 2de handsboekenmarkt 'Natuur, bos en landschap' op zondag 26 mei ? (NALAH, Zoersel)

Tijdens de Dag van het Park kan je naar Zoersel voor de 2de handsboekenmarkt met als thema 'Natuur, bos & landschap'. Deze publiekshappening wordt georganiseerd door de provincie Antwerpen (NALAH/ANKONA) i.s.m. het Regionaal Landschap De Voorkempen en de gemeente Zoersel en heeft plaats in het provinciaal Natuur- en Landschapshuis (NALAH). Er wordt ook randanimatie voorzien zoals een begeleide natuurwandeling in het gemeentepark Hallehof.

Deze activiteit sluit tevens aan bij de provinciale campagne 'Vriend van' (www.vriendvan.be).

De boekenmarkt start vanaf 13u en is volledig gratis. Je kunt er niet alleen boeken kopen maar ook je 'oude' natuurpublicaties die nog op je zolderkamer zouden liggen, verkopen aan het publiek. Ben je zelf actief in een vereniging dan heeft je vereniging recht op een gratis (grote) tafelstand in een overdekte ruimte. Op deze wijze kun je eventueel ook de kas van je vereniging spijzen. We mikken zowel op laagdrempelige boeken, bijvoorbeeld educatieve kinderboeken waar natuur en/of landschap centraal staan, als op gespecialiseerde vakliteratuur bijvoorbeeld over de determinatie van insecten, habitatonderzoek, ... Ook boeken over landschappelijk erfgoed zijn zeker welkom.

Wens je geen stand te bemannen, maar wil je je natuurboeken gewoon wegschenken voor het goede doel, dan kun je ze kwijt bij een aparte stand van Natuurpunt - afdeling 'De Voorkempen'. Zij zorgen dan voor de verkoop. De winst wordt geïnvesteerd in een natuurproject.

Reserveren van standruimte kan je via het elektronische inschrijvingsformulier dat op de website (www.ankona.be > 'kalender-rubriek') staat.

Oxfam-Zoersel staat tijdens deze publiekshappening in voor (h)eerlijke 'fair-trade' consumpties en is ook aanwezig met een infostand.

Je kan ook deelnemen aan de **begeleide parkwandeling in het Hallehof**. We vertrekken om 13u30 en de wandeling duurt ca. 1½ uur. Omdat het aantal plaatsen beperkt is tot 25, vragen we om je vooraf in te schrijven. Dat doe je door een e-mailtje te sturen naar ankona@admin.provant.be met vermelding van 'wandeling-Hallehof, 26 mei + namen en contactgegevens vermelden van de deelnemers'.

Wil je **verhalen voor 'jong en oud'** horen? Ben je nieuwsgierig van aard, sta je open voor een portie verwondering en ben je van leeftijd tussen de 4 en de 104 jaar? Kom dan luisteren tussen 13u en 17u. Elk uur wordt er verteld. Een verhaal duurt een kwartiertje.

Tijdens deze 2de handsboekenmarkt wordt tevens het **nieuwe boek 'Oude bossen van de Antwerpse Kempen'** van uitgeverij Davidsfonds aan de pers voorgesteld. Je kunt het ter plaatse aanschaffen (zie kaderstuk hieronder).

Raar maar waar!

WIJ ZIJN VERHUISD ... maar ons postadres is hetzelfde gebleven ...

Dit najaar wordt het Provinciehuis aan de Koningin Elisabethlei 22, Antwerpen nog afgebroken ... en wordt er een nieuw en duurzaam kantoorgebouw op deze plaats opgetrokken.

Tijdens deze werken zullen de administratieve provinciale diensten, en dus ook het ANKONA-secretariaat, tijdelijk verhuizen (van mei 2013 tem 2016) naar een nieuwe werkplek gelegen aan de binnensingel nabij het kunstencentrum de Singel: PaS (Provinciehuis aan de Singel), Desguinlei 100, 2018 Antwerpen.

MAAR het vroegere postadres blijft behouden nl. Koningin Elisabethlei 22, 2018 Antwerpen (ook telnummers en e-mailadressen blijven ongewijzigd).

Vers van de pers

Nieuw boek 'Oude bossen van de Antwerpse Kempen'

Het boek 'Oude bossen van de Antwerpse Kempen' van de auteurs Sara Adriaenssens en Kris Verheyen is uniek te noemen omdat het historische gegevens weet samen te brengen met natuurwaarden in een 'kleurrijke' publicatie.

De Antwerpse Kempen is een regio die vooral bekend staat om zijn duinen, heide en den-

nenbossen. Maar is dat altijd zo geweest? En hoe zag de streek er in het verleden dan wel uit? Welke natuurlijke en culturele processen hebben dit landschap gekneed tot wat het vandaag is?

Drie uitzonderlijke oude bosgebieden helpen deze vragen te beantwoorden. Een interdisciplinaire studie van het Zoerselbos, Gielsbos en Peerdsbos levert belangrijke inzichten op in het bosverleden van de Antwerpse Kempen. Telkens wordt nagegaan hoe de bossen doorheen de eeuwen gebruikt en

beheerd werden en welke invloed de mens op het bos had. Bovendien vertellen deze gebieden ons meer over de levenswijze en de denkwereld van de mensen in deze regio.

Sara Adriaenssens (VUB/UGent) snuisterde, met steun van het Vlaams Agentschap voor Natuur en Bos (ANB) en de provincie Antwerpen, in oude archieven. Ze trok het veld in, op zoek naar getuigenissen, kaarten, oude foto's en de laatste zichtbare overblijfselen van menselijke activiteiten in het bos. Het resultaat is een belangrijk vertrekpunt voor inzichten en ontwikkelingen in hedendaags bosbeheer. Dit maakt deze publicatie een onmisbaar werk voor beheerders en beleidsmakers.

Het lijvig boek (240 blz.) is vanaf eind mei 2013 te verkrijgen bij uitgeverij Davidsfonds tegen de prijs van 39,95 euro.

Meer info

www.davidsfonds.be (rubriek 'boeken & cd's')

Verslag ANKONA-ontmoetingsdag 9 februari 2013

Heb je de 16de editie van de ANKONA-ontmoetingsdag die plaats had op de UA-Campus Groenenborger gemist? Geen nood! Je kan de syllabus en de powerpoint-presentaties nog altijd doornemen op de ANKONA-website (rubriek 'ontmoetingsdagen'). Met meer dan 300 aanwezigen en veel interessante lezingen en praktische workshops was het weer een geslaagde editie! Heb je ideeën voor de 17de editie die plaats heeft op

zaterdag 8 februari 2014? Laat het ons weten, dan proberen we die mee te programmeren.

Meer info

www.ankona.be; e-mail: ankona@admin.provant.be

Lezing en excursie over 'Eetbare natuur' op zondag 9 juni (NALAH, Zoersel)

Peter De Batist, lid van de Koninklijke Antwerpse Vereniging voor Entomologie (KAVE), weet niet alleen heel veel over eetbare insecten, maar ook over eetbare planten.

We zouden makkelijker kunnen overleven dan we denken als we weten wat de natuur ons allemaal voor eetbaars voorschotelt! Peter neemt ons mee op exploratie doorheen het kasteelpark Hallehof. Omdat het aantal plaatsen beperkt is, graag vooraf

inschrijven (tot 6 juni) via e-mail: ankona@admin.provant.be (of tel. 03 240 59 88).

Meer info

www.nalah.be

Mossenpublicatie online

De publicatie over het 'Mossen-/lichenen(=korstmossen)-onderzoek in Buitengoor (Mol)' waarover je al in het vorig nummer kon lezen, is ondertussen online te raadplegen op de website (www.ankona.be; rubriek 'natuurstudieartikels' > '2013'). Een exemplaar van de publicatie (120 blz.), geschreven door Juul Slembrouck – lid van VWBL, is ook nog steeds op te vragen bij het ANKONA-secretariaat.

Naar aanleiding van het verschijnen van deze publicatie werd op 29 maart een ANKONA-mossenexcursie georganiseerd in het natuurgebied Buitengoor (Mol) o.l.v. Juul Slembrouck. De 15-tal deelnemers konden niet alleen genieten van het mooie

landschap maar ook van de prille vegetatieverschijningen. Wist je trouwens dat in het gebied niet alleen mossen en lichenen werden geïnventariseerd maar ook fungi- en myxomycetenonderzoek is gebeurd door Chris Janssens en Henri Stappaerts (Nieuwsbrief van Natuurpunt 2010 – 10de jaargang april-mei-juni, blz 53/65). Sinds vorig jaar is hier door Tom Siereus (VVE - Vlaamse Vereniging voor Entomologie) ook een nachtvlinderonderzoek gestart. Voor 2013 ligt het de bedoeling een totaalijst op te maken van de voorkomende hogere planten. Ook een inventaris van de sieralgen zou voor het gebied zeker interessant zijn en zou op termijn tot de mogelijkheden kunnen behoren.

Mossenexcursie op 29 maart o.l.v. Juul Slembrouck in het natuurgebied Buitengoor (Mol)

Actualiteit

Laagdrempelige monitoring van bijen in fauna-akkers

Sinds 2009 werkt Regionaal Landschap de Voorkempen samen met verschillende wildbeheereenheden (lokale jagersverenigingen) aan het aanleggen van fauna-akkers. Fauna-akkers zijn akkertjes of akkerranden die ingezaaid worden met mengsels van groenbemesters, grassen en kruiden. Doel ervan is stukken en randen van intensief bebouwd akkerland om te zetten in tijdelijke, ecologisch waardevollere landschapselementen. Fauna-akkers bepalen op die manier ook mee het uitzicht, de beleving en de appreciatie van het landschap. Ze vormen een belangrijke aanvulling op het netwerk van kleine landschapselementen (hagen, houtkanten, poelen, bermen, (knot)bomenrijen, zandwegen,...). In 2012 werd het project met Europese PDPO-steun provinciebreed opgezet. Zo werd er in samenwerking met bijna 30 wildbeheereenheden meer dan 147 ha fauna-akker ingezaaid in de provincie.

Fauna-akkers worden ingezaaid voor verschillende diersoorten. De nadruk in het project ligt evenwel op bijen, zowel honingbijen als wilde, solitaire bijen. Er werden verschillende zaadmengsels samengesteld die combinaties vormen van nectar- en stuifmeelbronnen gedurende het grootste deel van het zomerhalfjaar (*).

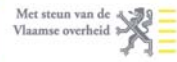
In een volgende fase van het project wordt een laagdrempelige monitoring opgezet in een achttal fauna-akkers verspreid in de provincie Antwerpen. Hiervoor is een samenwerking opgezet met Natuurpunt Studie die de monitoring zal begeleiden. Gezien het grootste deel van de akkers aangelegd is door jagers wordt in de eerste plaats onder de deelnemende jagers gezocht naar vrijwilligers die op een gestandaardiseerde manier het veldwerk willen uitvoeren. De analyse en verwerking gebeurt daarna onder leiding van Natuurpunt waarbij ook beroep wordt gedaan op vrijwilligers met een basiskennis over het onderwerp.

Wil je meer weten over het project of heb je interesse om deel te nemen aan de monitoring: verwerking van stalen, determinatie van gevonden insecten, ... Dan kan je contact opnemen met Thomas Impens van Regionaal Landschap de Voorkempen.

Meer info

Tel. 03 312 87 12, e-mail: thomas.impens@rldv.provant.be

(*) In maart 2013 bracht het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek (INBO, Brussel) een rapport uit over de samenstelling van een geschikt bloemenzaadmengsel. 'Mergeay J., Adriaens T. (2013). Afwegingskader voor het gebruik van bloemenzaadmengsel ten bate van bestuivers en biodiversiteit.' (INBO.R.2013.5) Het is te raadplegen op de website en als pdf-bestand te downloaden: <http://www.inbo.be/files/bibliotheek/29/244329.pdf>

Europees Landbouwfonds voor Plattelandsontwikkeling:
Europa investeert in zijn platteland

Fauna-akker in Mortselt ingezaaid in 2012 © Regionaal Landschap de Voorkempen

Fauna-akker die tot volle ontwikkeling is gekomen voor maïsveld © Jos Van Mierlode

Bloem van boekweit die bestoven wordt © Regionaal Landschap de Voorkempen

Nieuwe (gratis) provinciale publicaties

Bloemenrand © Velt, Stefan Jacobs

Breng meer natuur in je tuin met de 'Tuin-Wijzer'!

Wist je dat wanneer je de oppervlakte van alle tuinen in Vlaanderen samentelt, je een groter gebied hebt dan wanneer je de oppervlakte van alle natuurgebieden optelt? Tuinen zijn dan ook heel belangrijk voor onze dieren en

planten. Insecten vinden er nectar en bestuiven bloemen, vogels vinden er een plaatsje om te broeden of smullen van insecten, slakken of regenwormen. Salamanders vertoeven even in de tuinvijver terwijl waterjuffers sierlijk over het water vliegen.

Dieren en planten vinden in onze tuinen een plekje om te leven, maar ze gebruiken onze tuinen ook om zich van het ene natuurgebied naar het andere te verplaatsen. Tuinen hebben dan ook een grote waarde voor onze biodiversiteit.

Ook jij kan je steentje bijdragen voor de biodiversiteit door je tuin natuurvriendelijk te beheren of in te richten. Zo kun je kiezen voor planten die insecten aantrekken, waarbij je ervoor zorgt dat de bloei zodanig gespreid wordt dat er gedurende een groot deel van het jaar bloeiende planten zijn. Of je kunt hoge en lage planten aanplanten zodat er gelaagdheid in je tuin ontstaat. Hier vinden insecten en vogels zeker een plekje om te schuilen. Een natuurvriendelijke tuin is bovendien vaak ook een onderhoudsvriendelijke tuin. Dat betekent dus meer tijd om te genieten van al dat moois!

Wil je je tuin natuurvriendelijker inrichten, dan vind je in de nieuwe publicatie 'Tuin-Wijzer' heel wat informatie en praktische tips. Je vindt er bovendien een inspirerende plantenlijst met honderden planten voor verschillende standplaatsen.

De publicatie 'Tuin-Wijzer' werd gemaakt door de Provincie Antwerpen, dienst Duurzaam Milieu- en Natuurbeleid, in samen-

werking met Velt vzw en het PIME. Tuin-Wijzer is gratis voor inwoners van de provincie Antwerpen.

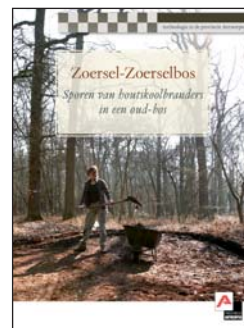
Wie natuurlijke Velt-tuinen wil bezoeken tijdens het weekend van 1 en 2 juni 2013 kan info voor een praktisch bezoek vinden op de website www.velt.be/ecotuindagen of nog beter ... wie zelf planten in zijn tuin wil zetten, kan de handige Velt-plantenzoeker raadplegen (<http://www.velt.be/plantenzoeker>).

Hoe bestellen?

Wil je graag een gratis exemplaar van de 'Tuin-Wijzer', vul dan je adresgegevens in op het formulier op de webpagina www.provant.be/Tuin-Wijzer. We sturen de Tuin-Wijzer zo snel mogelijk naar je op!

Sinds kort is ook de brochure 'Zoersel-Zoerselbos: Sporen van houtskoolbranders in een oud-bos' gratis te verkrijgen

Deze beknopte publicatie (8 blz.) is de twaalfde brochure in de reeks 'Archeologie in de provincie Antwerpen'.

In 2008 werden in het Zoerselbos restanten gevonden van 49 zogenaamde meilers, constructies voor het branden van houtskool. De brochure gaat in op het onderzoek naar deze unieke resten. Hun geschiedenis blijkt ouder en complexer dan gedacht. Een aanrader dus voor iedereen met interesse in deze regio. De gratis brochure is verkrijgbaar bij de provinciale dienst Erfgoed.

Hoe bestellen?

Je kan ze aanvragen door een mailtje te sturen naar: erfgoed@admin.provant.be of via het telnummer 03 240 66 30. Meer info over de andere erfgoedpublicaties vind je ook terug op de provinciale website: www.provant.be/vrije_tijd/cultuur/erfgoed

SOLABIO: Weidevogelbeheer o.a. in de Brechtse Heide (publicatie)

SOorten en Landschappen als dragers voor BIOdiversiteit', kortweg SOLABIO, is een biodiversiteitsproject in de grensregio Vlaanderen-Nederland geweest dat vorig jaar is beëindigd (www.solabio.org). Bij het project waren 27 partners uit 5 Vlaamse en 3 Nederlandse provincies gegroepeerd rond één gezamenlijke doelstelling: de biodiversiteit in de grensregio doen toenemen. SOLABIO was m.a.w. een groot leer- en kennisuitwisselingsproject. De verschillende provincies die betrokken waren bij dit project (Belgisch en Nederlands Limburg, Antwerpen, Noord-Brabant, Vlaams-Brabant, West-Vlaanderen, Oost-Vlaanderen en Zeeland) wisselden kennis uit en werkten samen rond de 4 belangrijke thema's: **'Boer en natuur'**, 'Menselijke infrastructuur en soorten', 'Soorten aan de rand van', en 'Beekdalen, bron van biodiversiteit'.

De Vlaamse Landmaatschappij (VLM) was één van de grootste partners binnen SOLABIO.

In het ANTenne-nr. 2012/2 werd hierover al gecommuniceerd met o.m. de 7 publicaties die je als pdf-bestanden op de SOLABIO-website (www.solabio.org) kon downloaden.

Binnen de hefboom 'Boer en natuur' zette de VLM tijdens de periode 2009-2011 in op het evalueren van het instrument beheerovereenkomsten. De belangrijkste lessen en ervaringen van alle partners uit de hefboom 'Boer en Natuur' zijn samengevat terug te vinden in één van deze 7 publicaties 'Biodiversiteit in landbouwgebied'. In het proeflaboratorium van SOLABIO kon de dienst beheerovereenkomsten (BO) van de VLM enkele bestaande pakketten evalueren en nieuwe maatregelen op het terrein uittesten. Overheen de verschillende provincies staken de bedrijfsplanners de handen uit te mouwen om samen met lokale landbouwers op het terrein te experimenteren. De VLM bracht daarnaast ook de expertise in van een aantal onderzoekers die gericht antwoorden zochten op vragen zoals: "Werken bloe-

menranden echt?", "Welke loopkevers zitten er op onze Vlaamse akkers?", "Zorgen perceelsranden voor extra onkruiddruk in de teelt?". De VLM hecht veel belang aan draagvlak voor de beheerovereenkomsten (BO) bij de landbouwers. SOLABIO gaf VLM de kans om haar doelgroep te bevragen over de werking van het instrument BO.

Eind vorig jaar voegde de Vlaamse Landmaatschappij er nog een 8ste publicatie toe met als titel *'Beheerovereenkomsten, nieuwe sporen voor het beleid – Kennis en ervaringen uit het SOLABIO-project'*.

Dit eindrapport geeft een overzicht van de experimenten, het monitoren en het testen van de beheerovereenkomsten door de bedrijfsplanners van de VLM.

Zo vond één van de experimenten

'Weidevogelbeheer door landbouwers: experimenteren met perceelsranden' plaats in de 'Brechtse Heide' en 'De Hees'. Beide gebieden zijn gelegen in de provincie Antwerpen. Een bijdrage over dit experiment (blz. 12-35) is opgenomen in de publicatie (165 blz.) en is geschreven door Stijn Leestmans (VLM).

Meer info

De volledige publicatie is te downloaden van de VLM-website: <http://www.vlm.be/SiteCollectionDocuments/Publicaties/SOLABIO/SOLABIO.pdf>
e-mail: stijn.leestmans@vlm.be

Gezocht 'buiten-gewone plekjes'

De 4 Antwerpse regionale landschappen en landschapspark Zuidrand ijveren voor het behoud en herstel van het typische landschap, de natuur en de streekidentiteit. Voor het project buitengewone plekjes slaan zij de handen in elkaar en gaan op zoek naar 50 'verrommelde plekjes' in de provincie Antwerpen die een opknapbeurt kunnen gebruiken. Kwaliteitsverbetering van de leefomgeving, ontwikkeling van buurtgroen en betrokkenheid van de bewoners zijn hierbij essentieel.

Via een grote wedstrijd wordt er op zoek gegaan naar één plekje per gemeente dat een groene renovatie krijgt. Opgelet, het gaat over relatief kleine ingrepen op publiek toegankelijke

plaatsen. Bijvoorbeeld: het aanleggen van een natuurlijke speelzone of een fruitboomgaard, het inrichten van een volkstuintje, het ontwerpen van een gezellig zithoekje of een vlindervriendelijk pleintje, het verfraaien van een oude wandelweg, ...

Ken jij zulke grijze plekjes die een groene transformatie kunnen gebruiken? Neem dan een

kijkje op de website (www.buitengewoneplekjes.be) en meld een plekje van jou in de buurt aan vóór **30 juni 2013!**

Meer info

Regionaal Landschap Rivierenland
tel. 015 21 98 53 of e-mail: charlotte@rlrl.be.
Je kan deze plekjes ook aanmelden via de website www.buitengewoneplekjes.be

Nieuwe uitleenbare veldkoffers en ander NME-materiaal in de provincie Antwerpen

De uitleenbare veldkoffers met o.a. deze over biotoopstudies © provincie Antwerpen

Organiseer jij als natuurgids soms een excursie en zoek je af en toe didactisch materiaal?

Ook als je met jongeren of kinderen de natuur wil beleven of aan de slag wil in het veld heb je goed materiaal nodig. Om je hierbij te helpen ontleent het **Antwerpse provinciebestuur** veldkoffers en losse veldwerkmaterialen. Het aanbod werd helemaal vernieuwd. Voortaan zijn er drie types veldkoffers: voor

(1) wateronderzoek, (2) biotoopstudie en (3) natuurbeleving. Daarnaast zijn er losse veldwerkmaterialen zoals grondboren, potloepen en lichtmeters. Reserveren is voortaan gratis en kan ook via de website: <http://www.provant.be/leefomgeving/milieu/educatie> (doorklikken naar 'annet' > 'veldkoffers').

Nadat je een bevestiging kreeg kun je het materiaal afhalen in een van de vier **provinciale uitleenposten**:

- ① PIME, Mechelsesteenweg 365, 2500 Lier, tel. 015 31 95 11
- ② Provinciaal domein Prinsenspark, Kastelse Dijk 5, 2470 Retie, tel. 014 37 91 74
- ③ Provinciaal domein Rivierenhof, Turnhoutsebaan 232, 2100 Deurne, tel. 03 360 52 00
- ④ Provinciaal domein Vrijbroek, Hombeeksesteenweg 264, 2800 Mechelen, tel. 015 45 13 80

Je kan ook nog altijd terecht bij een uitleenpost van het **Regionaal Landschap de Voorkempen** die gehuisvest is in het provinciaal Natuur- en Landschapshuis (NALAH). Zij wil iedereen ondersteunen bij het beleven van en informeren over natuur en landschap en heeft daarom ook een NME uitleenpost. Naast deze uitleenpost zijn er nog andere uitleenposten in de Voorkempen (Zoerselbos, NEC De Vroente, ...). Op de website van het regionaal landschap vind je meer info over wat dit veldwerkmateriaal juist omvat, een overzichtslijst en uiteraard ook de voorwaarden. Of je nu loepjes, fotokaders, schepnetjes, zoekkaarten, een tentoonstelling over zwaluwen, ... wil lenen, je vindt het allemaal terug in de overzichtslijst (<http://www.rldevoorkempen.be/r/natuureducatie>).

Meer info

Regionaal Landschap de Voorkempen p/a NALAH,
Kasteeldreef 55, 2980 Zoersel
e-mail: info@rldevoorkempen.be

Invexo-eindrapporten over onder meer invasieve waterplanten en de stierkikker

Het driejarige Invexo-project (2009-2012), waar onder meer de provincie Antwerpen mee betrokken was, wordt eind maart 2013 afgesloten (zie ANTenne 2010/2; april-juni, blz.07). In dit grensoverschrijdend Europees Interreg IV-project hebben 24 partners uit Nederland en Vlaanderen samengewerkt om op de preventie en bestrijding van vier exoten soorten te concentreren: Amerikaanse vogelkers, grote waternavel, stierkikker en zomerganzen. De Invexo-website (www.invexo.eu) blijft nog enkele jaren als archief online, maar wordt niet meer geüpdatet. Op de website kan je sinds maart 2013 alle eind- en deelrapporten van alle Invexo-werkgroepen terugvinden.

De Invexo-projectbrochure biedt een samenvatting van alle bovenstaande rapporten.

We wensen hier te focussen op 2 interessante eindrapporten (<http://www.invexo.eu/nl-BE/Eindrapporten.aspx>):

- 'Een efficiënte aanpak van invasieve exoten in en rond de waterloop – casus: **Grote waternavel** en andere invasieve (water)planten' (162 blz) (De protocollen voor bestrijding van grote waternavel, waterteunisbloem en parelvederkruid zijn ook als aparte documenten beschikbaar op de website)
- en op het eindrapport over de '**Beheer van de stierkikker in Vlaanderen en Nederland**' (INBO, 210 blz).

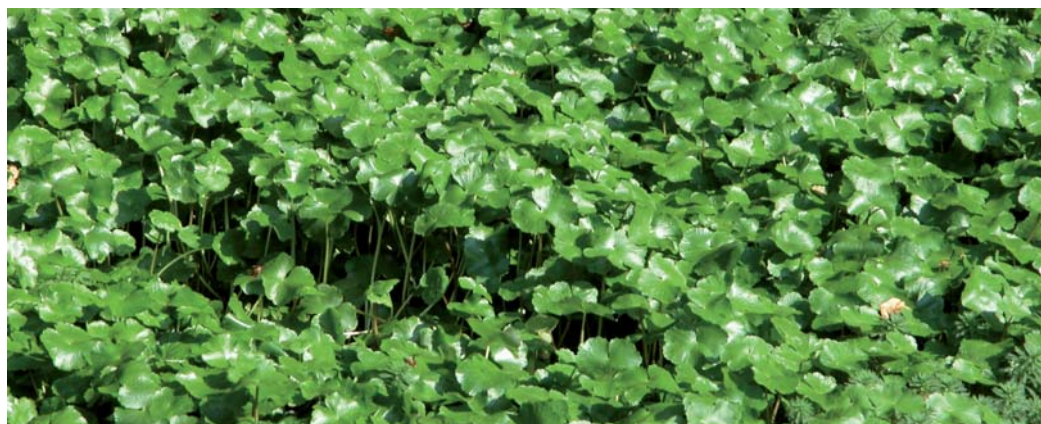
De Invexo-werkgroep '**Grote waternavel**' ontwikkelde op basis van literatuurstudies en experimenten een grensoverschrijdende, kosteneffectieve, ecologisch verantwoorde aanpak voor de exotische waterplanten grote waternavel, waterteunisbloem en parelvederkruid. Daarbij was er onder meer aandacht voor preventie, monitoring en verspreiding, bestrijding en verwerking van het plantenafval. De focus van de werkgroep lag op bestrijding. Op het terrein werd gezocht naar de meest optimale bestrijdingswijze. Dat werd ondersteund door wetenschappelijk onderzoek. Nieuwe methoden werden via proefprojecten onderzocht. Na de succesvolle aanpak van grote waternavel startten enkele waterbeheerders ook proefprojecten voor andere inva-

sieve planten. Vandaar dat ook bijvoorbeeld watercrassula en Japanse duizendknoop in het eindrapport ter sprake komen.

Over het onderzoek naar de **ecologie en bestrijding van de stierkikker**

lezen we in het tweede eindrapport het volgende: 'Deze invasieve exoot komt in onze regio voornamelijk voor op de zandgronden van de Kempen. De kleine (2000 m²), ondiepe en permanente vijvers uit deze regio warmen snel op, hebben in veel gevallen een hoog aanbod aan voedingsstoffen (algen) en een beperkte predatie. De

vijvers zijn troebel, hebben weinig of geen ondergedoken waterplanten en herbergen een hoge visbiomassa. De landhabitat van de soort werd door middel van radiotelemetrisch onderzoek in kaart gebracht en bleek voornamelijk te bestaan uit moerasbossen. Ten slotte werd de infectiegraad van adulten en dikkoppen door schimmels en virussen onderzocht bij individuen afkomstig uit een aantal testgebieden. Deze infectiegraad bleek eerder laag te zijn, maar in enkele gevallen werden toch Ranavirus, chlamydia en chytrideschimmel vastgesteld. Bestrijding van de soort bleek voor kleine en geïsoleerde populaties het efficiëntst met dubbele schietfauken. De vangstbaarheid van het gebruikte materiaal bleek voor dikkoppen op 6 % te liggen, terwijl voor adulten dit slechts 0,4 % bedroeg. Een simulatie van de inspanning die geleverd moet worden om de populatie tot een niveau terug te dringen dat meer dan waarschijnlijk de populatiegrootte beïnvloedt, toonde aan dat gemiddeld gezien 7 à 8 wegvangstmomenten (dagen) noodzakelijk zijn waarbij simultaan 8 dubbele

Grote waternavel (*Hydrocotyle ranunculoides* L.f.) © Provincie Antwerpen

schietfinken worden gebruikt. Nazorg de komende jaren is uiteraard essentieel om geen nieuwe voortplanting toe te laten, en de nog overblijvende individuen te verwijderen. Als alternatief voor actieve bestrijding werd de passieve bestrijdingsmaatregel habitattherstel onderzocht. Deze methode lijkt voor grote en geconnecteerde populaties de meest haalbare optie. De introductie van snoek kan namelijk bijdragen tot een verlaging van het voedselaanbod voor dikkoppen, alsook een verhoogde predatie op stierkikkerlarven. Ten slotte toonde onderzoek in laboratoriumomstandigheden aan dat chemische sterilisatie van adulte mannetjes een verder te onderzoeken piste kan zijn.

(in ANTenne 2010/4, oktober-december, blz. 32) verschenen reeds in artikelvorm de eerste ervaringen over het beheer van stierkikkers).

Meer info

www.invexo.eu

Invasieve waterplanten - provincie Antwerpen

(e-mail: bianca.veraart@admin.provant.be)

Bestrijding stierkikker - provincie Antwerpen

(e-mail: mieke.hoogewijs@admin.provant.be)

Nieuws van de Antwerpse bosgroepen: 'Een kloemp Wasda?'

De Antwerpse bosgroepen (<http://www.bosgroepen.be/bosgroepen-antwerpen>) bieden reeds aan meer dan 4.500 privé-bos-eigenaars ondersteuning wat overeenkomt met 43 % van de totale bosoppervlakte in Antwerpen. Dit jaar zijn ze gestart met een uniek project. De Antwerpse bossen staan voor een metamorfose. Het provinciebestuur en de bosgroepen slaan de handen in elkaar om de steeds ouder wordende dennenbossen te transformeren naar meer gevarieerde bossen. Door het aanplanten van kleine groepjes bomen in het bos, kloempen (zie kaderstuk), wil men investeren in meer natuur, betere houtkwaliteit en een gevarieerder landschap. Zo willen de provincie en de bosgroepen in samenwerking met privé-bos-eigenaars en vrijwilligers in de komende 20 jaar een vijfduizendtal kloempen inplanten.

Door de bossen opnieuw te dunnen en de invasieve exoten te beheersen zijn ze de laatste jaren veel natuurlijker en waardevoller geworden. Nu wil de bosgroep, samen met heel wat boscij-eigenaars, vrijwilligers en de provincie nog een stap verder gaan. Door het inplanten van kleine groepjes standplaatsgeschikte bomen en struiken wil men de variatie laten toenemen. Hierdoor verhoogt de landschaps- en natuurwaarde van de bossen. In het verleden werd reeds gestart met het planten van struiken aan de rand van het bos (bosranden). Dit jaar starten de bosgroepen met het planten van kloempen.

Op dinsdag 26 maart werd de eerste Antwerpse kloemp aangeplant in het Lo-bos in Kamp C te Westerlo waar het educatief leerpad (mierenpad) gesitueerd is. Deze kloemp bestaat uit 40 winterlindes. Deze soort verbetert de strooisellaag van het bos en zorgt voor meer natuur. Het hout is gegeerd voor snij- en draaiwerk.

Meer info

Jan Seynaeve, coördinator van de vzw. Bosgroep Zuidkempem, tel. 014 27 96 55, www.bosgroepen.be

Het begrip 'Kloemp'

Het woord 'kloemp' is afgeleid van een Duitse bosbouwterm nl. klumpen. Dit zijn aanplantingen van 40 bomen rond een paal. De herkenningpaal helpt de beheerder om de steeds groter wordende bomen in het bos gemakkelijk terug te vinden voor verplegingswerken. Speciale aandacht gaat immers naar de verzorging van de jonge boompjes. Elke kloemp krijgt een peter (vrijwilliger) die instaat voor de verzorging. Deze peters worden op hun beurt, indien nodig, bijgestaan door de EHBO-ploeg van de bosgroep: een vrijwilligersgroep die instaat voor de "eerste hulp bij opgroeiend bos". Door de goede verzorging zal de kloemp na 40 à 60 jaar uitgroeien tot 1 fantastische toekomstboom met een hoge landschapswaarde en uitstekende houtkwaliteit.

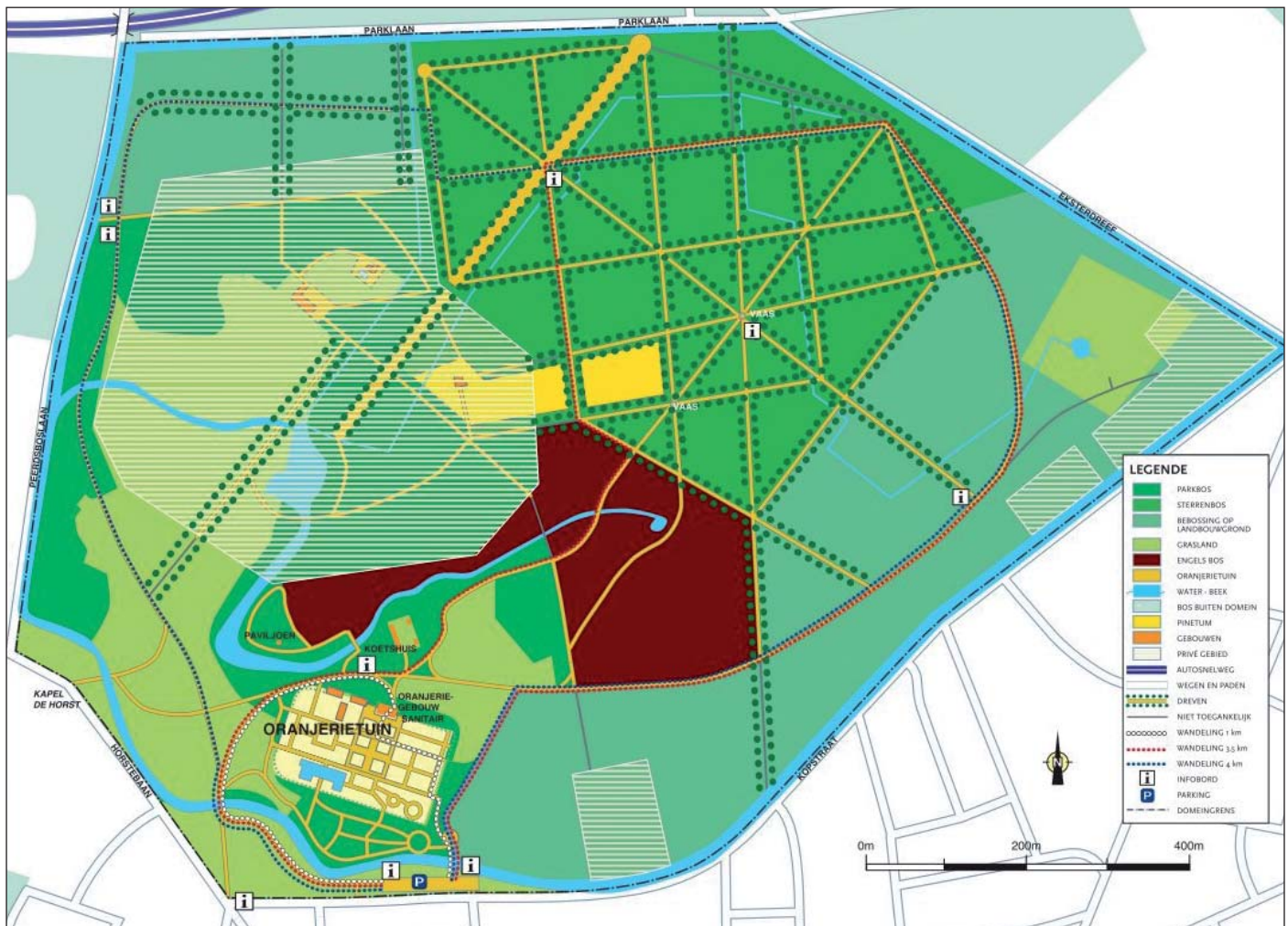

Plaatsing van de 1ste kloemp in provincie Antwerpen door voorzitter van de Bosgroep en gedeputeerde Rik Röttger © provincie Antwerpen

Natuurstudieartikels

Inventarisatie van Fungi en Myxomyceten in Park Vordenstein 2012

Henri Stappaerts, Vordensteinstraat 132, 2900 Schoten, e-mail: henri.stappaerts@telenet.be

Plattegrond van Park Vordenstein in Schoten © ANB

Historiek en terreinbeschrijving

Het park Vordenstein is een oud kasteelpark. Het bestaande kasteel had echter tijdens en na de Tweede Wereldoorlog veel schade opgelopen en is volledig afgebroken. In 1980 werd door het Vlaamse gewest (ANB) 110 ha van het 140 ha grote domein aangekocht. Vier jaar later werd dit deel opengesteld voor het publiek. Figuur 1 is overgenomen uit het Beheerplan van Vordenstein. Ze toont de verschillende typen landschappen die er voorkomen. Een groot gedeelte van het park is ingenomen door een uniek sterrenbos. Het is gekenmerkt door een sterk geometrisch patroon van dreven, die bestaan uit eiken en beuken. Het zogenaamd Engels bos is een oud bos waardoor twee "romantische" paden lopen: de Rododendrongang en de Magnoliagang. Het

dateert van het einde van de 18de eeuw. Meer info vind je op de website van het Vlaams Agentschap voor Natuur en Bos (ANB): www.natuurenbos.be (rubriek 'de natuur in!' > 'provincie Antwerpen').

Het landschapsgedeelte dat gelegen is in het zuidwestelijke gedeelte van het park, werd aanvankelijk aangelegd in 1850 en bestaat uit wei- en hooilanden met hier en daar boompartijen en een vijver. In dit gebied zijn er vele gecultiveerde en exotische bomen aanwezig, zoals treurbeuk, vleugelnootboom, trompetboom, Japanse notenboom, vaantjesboom enz.

Een gerestaureerde en geklasseerde orangerie met ommuurde tuin, bevindt zich aan de zuidkant. Ze herbergt onder andere een

vijvertuin, een insecten- en vlinderberg, een vierseizoenentuin, een rotstuin en een moestuin.

Naast de orangerietuin ligt een schaduwtuin, die vroeger een varentuin was met wel 29 soorten varens. De overgebleven varenssoorten en heesters, groeien in de schaduw van verschillende boomsoorten waaronder enkele reusachtige varenbeuken.

Op de vroegere schrale heidegrond, in het midden van het domein, is een pinetum aangeplant dat bestaat uit een verzameling courante naaldboomvariëteiten uit de jaren 50-60 van vorige eeuw. Een stukje heide werd hersteld door de Vrienden van Vordenstein.

De bebossing op de oude landbouwgronden bestaat uit percelen met loofbos, naaldbos en gemengd loof/naaldbos.

Het spreekt vanzelf dat er in het uitgestrekte park met zijn verschillende biotopen heel wat verschillende soorten aan planten en fungi voorkomen. Een fungionderzoek dat in 2001 van start ging heeft tot hiertoe meer dan 500 soorten fungi en myxomyceten opgeleverd.

Weersomstandigheden 2012

In januari 2012, bij zachte winterweersomstandigheden, werden nog meer dan 90 verschillende fungisoorten genoteerd. Na een droog voorjaar en de natte maanden mei en juni kwam het eigenlijke paddenstoelenseizoen geleidelijk op dreef. De hittegolf in augustus remde de vruchtvorming volledig af. Het zeer wisselvallige herfstweer zorgde er voor dat er plots weeral overvloedig paddenstoelen groeiden. De nachtvorst op het einde van oktober betekende het einde van het paddenstoelenseizoen zodat enkel nog de "wintersoorten" voorkwamen.

Inventarisatiebezoeken 2012

In totaal werden 36 bezoeken gebracht aan het Park Vordenstein om fungi en myxomyceten te inventariseren en te bestuderen.

Drie bezoeken gebeurden door de Planten- & Zwammenwerkgroep van Natuurpunt Schijnvallei, georganiseerd door Staf Brusseleers.

Tabel 1: Rode Lijstsoorten per categorie waargenomen in Vordenstein in 2012 volgens de Nederlandse Rode Lijst – RLNL (Arnolds & Veerkamp, 2008) en de voorlopige Vlaamse Rode Lijst (Walley & Verbeken, 1999).

Rode Lijst Nederland (RLNL)	Rode Lijst Vlaanderen (RLV)	Waargenomen paddenstoelen	
		Nederlandse naam	Wetenschappelijke naam
Ernstig bedreigd		Varenmycena	<i>Mycena pterigena</i>
Bedreigd		Blauwvlekkende rouwridderzwam	<i>Lyophyllum gangraenosum</i>
Bedreigd		Sneeuw witte hertenzwam	<i>Pluteus pellitus</i>
Kwetsbaar		Dadelfranjehoed	<i>Psathyrella spadicea</i>
Kwetsbaar		Heideknotszwam	<i>Clavaria argillacea</i>
Kwetsbaar		Getand breeksteeltje	<i>Pholiotina brunnea</i>
Kwetsbaar		Knolvoethertenzwam	<i>Pluteus plautus</i>
Kwetsbaar		Olijfkleurig matkopje	<i>Simocybe centunculus</i>
Kwetsbaar		Sterspoorvezelkop	<i>Inocybe asterospora</i>
Kwetsbaar		Tijgertaaiplaat	<i>Lentinus tigrinus</i>
Kwetsbaar		Verkleurzwammetje	<i>Melanophyllum haematospermum</i>
Kwetsbaar	Kwetsbaar Vrij zeldzaam	Zwartvoetkrulzoom	<i>Tapinella atrotomentosa</i>
Gevoelig		Gele knotszwam	<i>Clavulinopsis helveola</i>
Gevoelig		Gewone weidechampignon	<i>Agaricus campestris</i>
Gevoelig	Niet bedreigd Matig algemeen	Gewoon sneeuwzwammetje	<i>Hygrocybe virginea</i>
Gevoelig		Kogelwerper	<i>Sphaerobolus stellatus</i>
Gevoelig	Kwetsbaar Vrij zeldzaam	Papegaaizwammetje	<i>Hygrocybe psittacina</i>
Gevoelig		Spatel hoorntje	<i>Calocera pallidospathulata</i>

Door de Antwerpse Mycologische Kring (AMK) werd een bezoek gebracht aan de Schaduwtuin en het landschapsgedeelte, onder leiding van Lieve Deceuninck.

Er ging ook een wandeling door in het kader van een zwammen-cursus voor beginners van de Natuurpunt-afdeling Zuidrand Antwerpen. Daarnaast werden door de afdeling ook nog twee praktijkwandelingen georganiseerd ter ondersteuning van de cursus voor kaderleden. Deze wandelingen gingen door onder leiding van Hans Vermeulen van Natuurpunt Educatie.

Fotograaf Richard De Nul werd enkele malen rondgeleid voor de opmaak van een fotoalbum over de paddenstoelen van Vordenstein. Dit album <http://www.denul.net/vordenstein> bevat momenteel een tachtigtal verschillende soorten.

Fungi en myxomyceten 2012

In totaal werden **351** verschillende soorten paddenstoelen of zwammen (fungi) en slijmzwammen (myxomyceten) op naam gebracht. Daarbij werd, wanneer nodig, gebruik gemaakt van microscopie.

De volledige inventarislijst kan je vinden op de website van Richard De Nul (<http://www.denul.net/vordenstein>).

Het fluweelelfenbankje (*Trametes pubescens*) dat reeds in het beheerplan 2009 van Vordenstein als een interessante soort vermeld werd, werd nu teruggevonden. Door de gunstige weersomstandigheden, een aangepast beheer en een doorgedreven inventarisatie overtreft de rijkdom aan zwammen nu ruimschoots de toenmalige verwachtingen.

Omdat de Rode Lijst voor paddenstoelen van Nederland (Arnolds & Veerkamp, 2008) vollediger en recenter is dan de Rode Lijst voor Vlaanderen (Walley & Verbeke, 1999), wordt die gebruikt om macrofungi in Vlaanderen te evalueren. Dit gebeurt onder voorbehoud omdat de Nederlandse natuur toch verschillend is van die van Vlaanderen. Tabel 1 geeft een overzicht van de Rode Lijstsoorten die waargenomen werden in 2012.

Enkele Rode Lijstsoorten en andere interessante vondsten waarvan we mooie foto's hebben, worden meer gedetailleerd besproken in de volgende paragrafen.

Varenmycena (*Mycena pterigena*)

Tijdens de AMK-wandeling in de Schaduwtuin vond Lieve Deceuninck bij gericht zoeken op de varenplanten, een kleine mycenasoort. Na microscopisch onderzoek bleek dit, zoals zij aanvankelijk al vermoedde, de varenmycena (*Mycena pterigena*) te zijn. Het is een klein gesteeld zwammetje met een bleek, rozig hoedje dat groeit op rottende overblijfselen van varens. Deze *Mycena* wordt in de RLNL als "Ernstig bedreigd" aangeduid, vanwege de zeldzaamheid. Mogelijk wordt de varenmycena nog vaak over het hoofd gezien en zou gericht speurwerk wel wat meer vondsten opleveren.

Heideknotszwam (*Clavaria argillacea*)

Ook dit jaar werd deze bleekgele knotszwam aangetroffen tussen de jonge heideplantjes van het heideveldje gelegen tegenover het pinetumgedeelte van het park. Op de RLNL komt deze soort

Varenmycena (*Mycena pterigena*) © Lieve Deceuninck

Heideknotszwam (*Clavaria argillacea*) © Wim Veraghtert

voor als "Kwetsbaar" en ze behoort tot de prioritaire soorten van de provincie Antwerpen (Steeman, 2009). Deze zwam heeft een zekere dynamiek nodig en verdwijnt bij het verouderen van de heide. Voldoende verstuing, paadjes door de heide en eventueel plagwerken zorgen voor het behouden van deze soort.

Wasplaten (*Hygrocybe*)

Er werden vier verschillende soorten wasplaten aangetroffen. Drie soorten groeiden in de grasbermen langs de wegen: **papegaai-zwammetje** (*Hygrocybe psittacina*), **gewoon sneeuwzwammetje** (*Hygrocybe virginea*) en **zwartwordende wasplaat** (*Hygrocybe conica*). Dit is het gevolg van het niet bemesten, op de gepaste tijd maaien van de bermen en het afvoeren van het maaisel. Het betreft hier in Vordenstein nog maar enkele exemplaren maar ze komen wel overvloedig voor in de bermen van de brug over de E19, die in de onmiddellijke nabijheid ligt van het park. De vierde soort wasplaat, het gewoon **vuurzwammetje** (*Hygrocybe miniata*) komt

Zwartwordende wasplaat (*Hygrocybe conica*) – jong vruchtlichaam © Richard De Nul

Zwartwordende wasplaat (*Hygrocybe conica*) © Richard De Nul

voor op de open plekjes in het heideveldje tegenover het pinetum. Wasplaten verkiezen onbemeste graslanden met een continue beheer, waarbij de grasmat kort de winter doorbrengt. Ze zijn gevoelig voor verzuuring en verkiezen regelmatig gemaaide gazons waaruit ruigtekruiden worden gebannen.

- **Papegaaizwammetje** (*Hygrocybe psittacina*) is een slijmerig wasplaat (zowel steel en hoed). De hoed is halfbolvormig, geel-groen tot vaal oranje. De steel is bovenaan meestal wel groen. Bij oudere kleuren kan de groene kleur verdwijnen en is de soort te verwarren met slijmwasplaat, een soort die doorgaans iets groter is en ook kleverige plaatjes heeft. Maar de steeltop van het papegaaizwammetje is bijna altijd groen. Het papegaaizwammetje werd in schraal grasland gezien in de omgeving

Papegaaizwammetje (*Hygrocybe psittacina*) © Henri Stappaerts

Gewoon sneeuwzwammetje (*Hygrocybe virginea*) © Henri Stappaerts

Gewoon sneeuwzwammetje (*Hygrocybe virginea*) © Richard De Nul

Gewoon vuurzwammetje (*Hygrocybe miniata*) © Henri Stappaerts

waar vroeger het kasteel van Vordenstein stond. Het papegaai-zwammetje zit in de categorie “Gevoelig” op de RLNL, de soort gaat achteruit door bemesting.

- **Het gewoon sneeuwzwammetje** (*Hygrocybe virginea*) heeft een tolvormig tot trechtervormig, wasachtig, crèmewit hoedje en oogt als een grote sneeuwvlok tussen kort gemaaid gras. Ook het gewoon sneeuwzwammetje staat om de RLNL als “Gevoelig” voor bemesting.
- **Zwartwordende wasplaat** (*Hygrocybe conica*) is in verse toestand een zwammetje met een mooie, spitse, kegelvormige oranje- tot rode hoed. Bij aanraking en bij veroudering wordt de zwam zeer snel pikzwart. Het is door deze eigenschap dat het zijn Nederlandstalige naam heeft verworven. Deze soort komt niet voor op de RLNL maar is het toch een niet alledaagse verschijning in onbemeste gazons en graslanden.
- **Gewoon vuurzwammetje** (*Hygrocybe miniata*) is gekenmerkt door een halfbolvormig, scharlaken tot orangerood hoedje. Deze wasplaat onderscheidt zich van de andere rode en oranje wasplaten door fijne schubjes op de hoed. Deze soort wordt regelmatig gevonden op voedselarme, zure bodems in Vlaanderen en staat niet op de RLNL.

Geweizwam (*Xylaria hypoxylon*) © Richard De Nul

Beukendopgeweizwam (*Xylaria carpophila*)

Dit draadvormig zwammetje is aan de bovenzijde wit bepoederd (conidiosporen of ongeslachtelijke sporen) en groeit, zoals de naam doet vermoeden, op beukendopjes die op de grond zijn gevallen. Meestal vindt men de imperfecte (ongeslachtelijke) vorm, maar in 2012 troffen we ook de perfecte (geslachtelijke) vorm aan. Deze lijkt op een zwart knotsje en is verantwoordelijk voor de aanmaak van geslachtelijke sporen. Dit zwammetje behoort tot hetzelfde geslacht als de algemeen voorkomende geweizwam (*Xylaria hypoxylon*) die op dood hout en stronken groeit. Beukendopgeweizwam is zeer algemeen en overal te vinden waar beuk staat. Maar de soort is minder opvallend dan het geweizwammetje, je moet er echt naar op zoek gaan tussen de afgevallen bladeren.

Biefstukzwam (*Fistulina hepatica*)

Deze vleeskleurige, tongvormige gaatjeszwam groeide aan de voet van een boomstam langs het Magnoliapad. Hij stond daar

Beukendopgeweizwammetje (*Xylaria carpophila*) © Richard De Nul

Biefstukzwam (*Fistulina hepatica*) © Henri Stappaerts

Oranjegele bundelzwam (*Pholiota tuberculosa*) © Richard De Nul

Gewone kopergroenbekerzwam (*Chlorociboria aeruginascens*)
© Henri Stappaerts

Gladstelige glimmerinktzwam (*Coprinus truncorum*) na 4 dagen
(= duur van de vruchtlichamen) © Henri Stappaerts

spijtig genoeg niet lang, enkele dagen later werd hij geplukt om wellicht op te eten. De zwam was vroeger al gesignaleerd in Vordenstein; hij komt voor op de lijst van 2002. Deze parasiet wordt niet zo vaak gemeld in Vlaanderen, maar staat niet op de RLNL. Biefstukkenzwam is een bruinrotter die weinig schade blijkt te berokkenen aan zijn gastheer.

Grote parasolzwam (*Macrolepiota procera*) © Richard De Nul

Grote parasolzwam (*Macrolepiota procera*) © Richard De Nul

Bundelzwammen (*Pholiota*)

Dit jaar werden er 5 verschillende soorten bundelzwammen op naam gebracht: schubbig bundelzwam (*Pholiota squarrosa*), goudvliesbundelzwam (*Pholiota aurivella*), bleekgele bundelzwam (*Pholiota gummosa*), elzenbundelzwam (*Pholiota alnicola*) en oranjegele bundelzwam (*Pholiota tuberculosa*). De eerste twee zijn parasieten op loofhout, de rest zijn saprophyten die profiteren van (groot) dood hout dat blijft liggen.

De oranjegele bundelzwam is niet zo algemeen en werd voor de eerste maal aangetroffen in Vordenstein. Hij werd microscopisch gedetermineerd door Lucy de Nave. De zwam wordt gekenmerkt door een zwavelgele- tot oranje kleurige gewelfde hoed die bedekt is met kleine roestbruine platte schubjes. Enkele exemplaren groeiden op een dode lindetak.

Gewone kopergroenbekerzwam (*Chlorociboria aeruginascens*)

In de bospercelen met oude beuken vindt men soms stukken rottend hout die een blauwgroene kleur vertonen. Dit duidt op de aanwezigheid van de zwamvlok van de gewone- (*Chlorociboria aeruginascens*) of grootsporige kopergroenbekerzwam (*C. aeruginosa*). Eind december 2012 werden enkele vruchtlichamen, die er uitzien als kleine groene bekertjes, aangetroffen op het rottend hout. Deze werden onder de microscoop bekeken en op naam gebracht als gewone kopergroenbekerzwam.

Gladstelige glimmerinktzwam (*Coprinus truncorum*)

De gewone glimmerinktzwam (*Coprinus micaceus*) is een courante verschijning in Vordenstein. Maar de gladstelige glimmerinktzwam komt blijkbaar veel minder voor. Hij onderscheidt zich van zijn soortgenoot door een gladde steel. Microscopisch verschilt hij door een andere sporenvorm. Een groepje van deze zwammen groeide in een holte van een grote dode populier. De levensduur van de vruchtlichamen bedroeg amper vier dagen.

Grote parasolzwam (*Macrolepiota procera*)

Een tiental exemplaren van deze opvallende paddenstoel werd in 2012 voor het eerst opgemerkt in een eikendreef aan de rand van het landschapsgedeelte. Jong is de paddenstoel trommelstokvormig, later wordt zijn uitgespreide hoed tot 25 centimeter diameter. De steel is bedekt met donkere, grove schubben en heeft een dubbele ring. Grote parasolzwam is vrij algemeen in Vlaanderen, de soort kan een kleine hoeveelheid mest verdragen.

Hondsdrafroest (*Puccinia glechomatis*)

Door het recent verschijnen van het boek "Roesten van Nederland" van A.J. Termorshuizen en C.A. Swertz (2011) is het bestuderen van roesten meer toegankelijk en populair geworden. We hebben tot heden al tal van roesten op planten in Vordenstein geobserveerd waaronder grauwe rietroest (*Puccinea phragmitis*), moeraspirearoest (*Triphragmium ulmariae*), smeewortelroest (*Melampsorella symphyti*), en braamroest (*Kuehneola uredinis*)

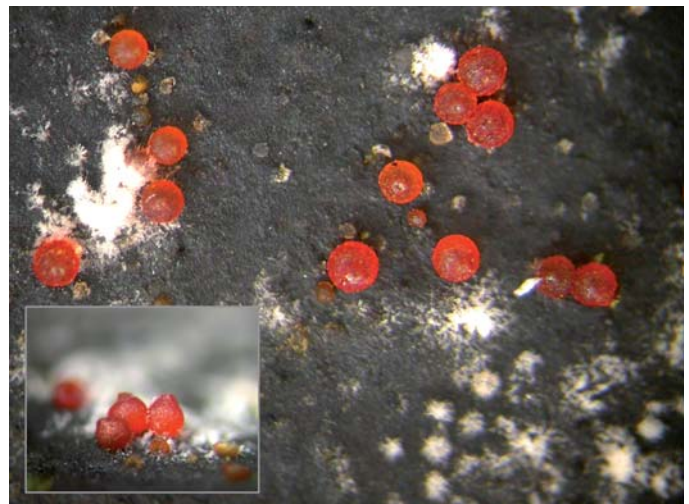
Hondsdrafroest (*Puccinia glechomatis*) © Karl Hellemans

Bij het stelselmatig bekijken van hondsdras (*Glechoma hederacea*) dat overvloedig voorkomt op verschillende plaatsen in Vordenstein, vonden we hondsdrafroest (*Puccinia glechomatis*). Microscopisch onderzoek vertoonde de specifieke teleo-III-sporen van de roest.

Volgens roestspecialisten is Hondsdrafroest geen zeldzaamheid maar toch werd de roest slechts op één beperkte plaats aangetroffen.

Kogelmeniezwammetje (*Nectria episphaeria*)

Paddenstoelen hoeven niet altijd groot te zijn en een hoed en steel te hebben. Het kogelmeniezwammetje (*Nectria episphaeria*) is een rood bolletje met een diameter kleiner dan 1 millimeter. Men moet er gericht met een vergrootglas naar zoeken op de zwarte plekken op dood beukenhout. Die zwarte plekken zijn ook paddenstoelen: korstvormig schorsschijfje (*Diatrype stigma*). Dank zij de oude beuken in Vordenstein is dit zwammetje ook een jaarlijks terugkomend fenomeen. Het behoort tot hetzelfde geslacht als het gewoon meniezwammetje (*Nectria cinabarina*) dat veel algemener is.

Kogelmeniezwammetje (*Nectria episphaeria*) © Richard De Nul

Gewoon meniezwammetje (*Nectria cinnabarina imperfect*)
© Richard De Nul

Roodgerande houtzwam (*Fomitopsis pinicola*)

Een groot exemplaar van deze rossig bruine, consolevormige gaatjeszwam met rode randzone groeide in 2012 in Vordenstein op een ruwe berk.

Onlangs troffen we een geeloranje versie van deze consolevormige zwam aan op een grote dode beukentak. Vijftien jaar geleden werd deze zwam nauwelijks gezien in Vlaanderen, in Wallonië werd hij voornamelijk op naaldhout gemeld. Tegenwoordig is deze parasiet geen zeldzaamheid meer en wordt hij regelmatig gemeld van berk.

Roodgerande houtzwam (*Fomitopsis pinicola*) © Richard De Nul

Gewone kopergroenbekerzwam (*Chlorociboria aeruginascens*)
© Richard De Nul

Rookzwam (*Bjerkandera fumosa*)

Het is een eenjarige consolevormige zwam met een oker tot kofiebruin hoedoppervlak. De poriën zijn wittig tot crèmekleurig. De zwam kon in 2011 door Staf Brusseeleers en mezelf ondanks microscopisch onderzoek niet met zekerheid op naam gebracht worden. Macroscopisch kwam hij niet geheel overeen met wat in de literatuur wordt beschreven. Maar nu, in 2012, vertoonde de zwam die opnieuw op dezelfde dode populierenstam groeide, wel de macroscopische kenmerken van de rookzwam (*Bjerkandera fumosa*). Hij behoort tot hetzelfde geslacht als de grijze buisjeszwam (*Bjerkandera adusta*) die zoals de naam vermeldt, grijze buisjes heeft. Een ander opmerkelijk verschil is de geur. De rookzwam heeft een zoetige geur, terwijl de grijze buisjeszwam reukloos is. Beide soorten groeiden naast elkaar op dezelfde boomstam.

Rookzwam (*Bjerkandera fumosa*) © Foto Richard De Nul

Besluit

In 2012 werden 351 verschillende zwammen en myxometen in Vordenstein op naam gebracht waaronder veel niet algemene, maar ook bedreigde, kwetsbare en gevoelige soorten. Opnieuw bevestigt dit waarom domein Vordenstein een zeer interessant gebied is voor zwammen.

Dit is natuurlijk te danken aan de grote verscheidenheid aan biotopen in het domein, dat 110 ha groot is en rijk is aan verschillende bosstructuren, weilanden, een heideveldje, dreven en bermen. Het is niet verwonderlijk dat, in dit uitgestrekt gebied, bij iedere excursie, nieuwe soorten worden ontdekt.

De weersomstandigheden in oktober, die overal zorgden voor een overvloedig verschijnen van paddenstoelen, hebben ook in Vordenstein een gunstige invloed gehad.

Bovendien is het huidige parkbeleid zeer vriendelijk voor zwammen door:

- het ter plaatse laten liggen van boomstammen en dood hout;
- het niet verwijderen van boomstronken;
- het aanleggen van stapeltjes hout langsheen sommige paden;
- het maaien op gepaste tijdstippen van de bermen en het afvoeren van het maaisel;
- het beheer van sommige bedreigde biotopen, bv. heideveldje en pinetum;
- verwijderen van Pontische rododendron;
- het toepassen van het parkreglement en meer bepaald het

verbieden dat bezoekers afwijken van de wandelpaden en ook het verbod op het plukken van paddenstoelen.

Dankwoord

Bijzondere dank gaat naar alle waarnemers. Dank zij hun inzet, hun waarnemingen en hun determinaties is deze bijgaande inventarislijst tot stand gekomen. Ook dank aan Richard De Nul voor het beschikbaar stellen van zijn foto's en de hulp die hij en Staf Brusselleers verleenden bij het opstellen van dit rapport. Roosmarijn Steeman wil ik danken voor het kritisch nalezen en aanvullen van deze tekst.

Tenslotte ben ik het Agentschap voor Natuur en Bos (ANB) zeer erkentelijk voor het verlenen van een machtiging voor dit paddenstoelenonderzoek in parkdomein Vordenstein.

Literatuur

- Arnolds E. & Veerkamp M., 2008: Basisrapport Rode Lijst Paddenstoelen. Nederlandse Mycologische Vereniging.
- Steeman R., 2009: Prioritaire soorten Paddenstoelen in de Provincie Antwerpen. *ANTenne* juli - september 2009/3; 21-23.
- Termorshuizen A. J. & Swertz, C. A. Roesten van Nederland, 2011: Aad Termorshuizen.
- Walley R. & Verbeken A., 1999: Een gedocumenteerde Rode Lijst van enkele groepen paddenstoelen (macrofungi) van Vlaanderen. Brussel. *Mededelingen van het Instituut voor Natuurbehoud* 7: 1-84.

Nieuwe paddenstoelen voor de provincie Antwerpen

Roosmarijn Steeman (e-mail: roosmarijn.steeman@natuurpunt.be) en Wim Veraghtert (e-mail: wim.veraghtert@natuurpunt.be), Natuurpunt Studie, Coxiestraat 11, 2800 Mechelen

In de provincies Vlaams-Brabant en Limburg wordt het aantal provinciale paddenstoelensoorten, dankzij de gerealiseerde atlasprojecten, nauwgezet bijgehouden.

In 2007 vierde Limburg de 2000-ste soort voor de provincie en in Vlaams-Brabant werd in 2011 een atlas uitgegeven van 2.516 soorten (Steeman et al., 2011). In de provincie Antwerpen ligt dat aantal wellicht nog hoger, omdat de traditie om naar paddenstoelen te kijken in Antwerpen nog veel langer bestaat. De Antwerpse Mycologische Kring (AMK) werd opgericht in 1946 en de Vlaamse paddenstoelendatabank FUNBEL werd opgestart vanuit de AMK. Traditiegetrouw gingen de Antwerpse mycologen ook buiten de provinciegrenzen op excursie en bouwden ze op die manier een databank uit met paddenstoelgegevens van heel België. Maar het merendeel van de gegevens werd verzameld in de provincie Antwerpen. Als we weten dat alleen al in het Zoerselbos door jarenlang inventariseren meer dan 1700 soorten werden genoteerd, kunnen we er vanuit gaan dat er in de provincie wellicht meer dan 2.000 soorten voorkomen.

Elk jaar opnieuw worden nieuwe soorten voor Vlaanderen gevonden en dus ook nieuwe soorten voor de provincies. We zetten hieronder een paar opmerkelijke nieuwkomers in de kijker die vorig jaar werden aangetroffen in de provincie Antwerpen.

Het **vals essenvlieskelkje** (*Hymenoscyphus pseudoalbidus*) is al langer aanwezig in Vlaanderen, maar de aanwezigheid werd officieel voor het eerst vastgesteld door Lieve Deceuninck op 13 juni 2012 in het Lachenbos in Lier.

Een week daarvoor deed Lieve eveneens een eerste vondst voor Nederland, tijdens haar vakantie daar. De ziekte die door het **ongeslachtelijke of anamorfe stadium** van dit paddenstoeltje wordt veroorzaakt, werd zowel in Vlaanderen als in Nederland al vaker opgemerkt op es. In 2010 werd door bosbeheerders de eerste officiële vaststelling al gedaan van de essenziekte (*Chalara fraxinea*) in West-Vlaanderen en daarna ook in de andere provincies. Uit nader onderzoek van de bewuste bomen bleek dat de ziekte daar zeker al sinds 2007 aanwezig was. Ook

Het vals essenvlieskelkje (*Hymenoscyphus pseudoalbidus*) – een es aangetast door de zwam © Lieve Deceuninck

Het essenvlieskelkje, hier afgebeeld, is macroscopisch identiek aan het vals essenvlieskelkje © José Vandeplancke

het feit dat de ziekte zich schijnbaar razendsnel over de provincies verspreid heeft, wijst erop dat de ziekte in feite al enkele jaren aanwezig was. Het **sexuele stadium** van deze schimmel, het vals essenvlieskelkje, werd pas in 2010 beschreven als nieuw voor de wetenschap. Uit Zwitsers onderzoek blijkt dat het vals essenvlieskelkje al decennia in de regio aanwezig is, maar pas de laatste jaren voor problemen is gaan zorgen (Queloz et al., 2010). Genetisch onderzoek wees uit dat het vals essenvlieskelkje niet nauw verwant is met het schijnbaar identieke essenvlieskelkje (*Hymenoscyphus albidus*), een onschuldige soort die in Vlaanderen al lang als afbreker van afgevallen essenbladeren te vinden is (Bengtsson et al., 2012). Vanaf juni kan je onder zieke essen, op afgevallen bladeren, het vals essenvlieskelkje vinden. Het vals essenvlieskelkje gedraagt zich als een invasieve exoot en zorgt ervoor dat het essenvlieskelkje, dat ook op afgevallen essenbladeren groeit, wordt teruggedrongen.

Tijdens de AMK-excursie van 12 augustus 2012 in het natuurgebied Lovenhoek (Vorselaar) werd een truffel gevonden die 1/3 boven de grond stak. Doordat de bruine truffel licht beschadigd was, zag je een witte plek die opviel en ervoor zorgde dat de truffel niet als een steen werd aanzien.

De harige plooitruffel, een truffel die gemakkelijker te vinden is doordat hij vaak een klein stuk boven de grond steekt – op de figuur een dwarsdoorsnede © Lieve Deceuninck

De **harige plooitruffel** (*Stephensia bombycina*) dankt zijn naam aan de behaarde buitenzijde en geplooid binnenkant. Deze soort en zelfs de groep waartoe hij behoort zijn nieuw voor Vlaanderen. Op basis van de sporengrootte kon de harige plooitruffel onderscheiden worden van de oranje plooitruffel (*S. crocea*). De harige plooitruffel is gekend als een symbiont van naaldbomen en werd in de Lovenhoek in een berm gevonden, met aan de overkant van de gracht grove den.

Op 17 oktober 2012 vond Wim Veraghtert een nieuwe franjehoed voor Vlaanderen in Vorselaar, nabij het natuurgebied Blommerschot: **fijnschubbige franjehoed** (*Psathyrella melanthina*). Deze soort is zeer atypisch voor een franjehoed, want de sporen zijn eerder roze in plaats van donker.

De fijnschubbige franjehoed is gemakkelijk in het veld te herkennen aan de grijze, vaak gerimpelde hoed die met fijne schubjes is bedekt. Met een hoeddiameter tot 8 cm is de fijnschubbige franjehoed bovendien één van de reuzen onder de franjehoeden. Het merendeel van de meer dan 80 soorten franjehoeden die

De fijnschubbige franjehoed, een soort die met zijn forse vruchtlichamen sterk verschilt van de overige franjehoeden © Wim Veraghtert

Vlaanderen rijk is, is zowat de helft kleiner en bovendien steunt de determinatie vaak op microscopische kenmerken. De soort groeit op bladafval en bemost dood hout. In Nederland werd deze soort ook nog maar één keer gemeld, maar in Midden- en Zuid-Europa is deze soort geen zeldzaamheid.

De derde Vlaamse vindplaats van de **zwarte amaniet** (*Amanita inopinata*) is voor de provincie Antwerpen. De zwarte amaniet is het lelijke eendje onder de amanieten, een paddenstoelen-genus waarvan de vliegenzwam (*A. muscaria*) ongetwijfeld de bekendste vertegenwoordiger is. De zwarte amaniet heeft een donkergrijze hoed die geheel met wollige schubben bedekt is, een vaak grijze steel met een ring en bleke plaatjes die bij ouder worden vaak wat oranje verkleuren. Deze amaniet verscheen in 1987 onverwacht in Zuid-Engeland, waar hij als nieuwe soort voor de wetenschap werd beschreven. Mogelijk is de soort oorspronkelijk afkomstig van Nieuw-Zeeland. Sinds 2000 duikt de Zwarte amaniet af en toe in andere Europese landen op: in 2000 voor het eerst in Nederland, in 2004 in Noord-Frankrijk en in 2012 in Italië. In 2008 werd deze paddenstoel voor het eerst ontdekt op een kasteeldomein in Londerzeel en in 2012 had hij een geschikte plaats gevonden onder de trampoline in de tuin van Eric Daelemans. Hier werd onmiddellijk een natuurbericht (www.natuurbericht.be) van gemaakt dat gretig werd opgepikt door de pers. Zulk een opvallende paddenstoel, broertje van de vliegenzwam, vind je niet elke dag. Hoewel de zwarte amaniet niet meteen moeders mooiste is, werd hij in oktober in Edegem opgemerkt door Geert Schatteman van de werkgroep Mycoflora – Land van Reyen. Het ging om een 20-tal exemplaren, die groeiden nabij gewone esdoorn en veldesdoorn. De zwarte amaniet wordt meestal aangetroffen bij bomen waarvan niet bekend staat dat ze als mycorrhizapartner optreden. Wellicht is de zwarte amaniet de enige soort in Vlaanderen uit deze groep die niet aan symbiose doet.

De **oranje schijnosterzwam** (*Phyllotopsis nidulans*) is een opvallende verschijning die toch pas in 2011 voor het eerst in Vlaanderen werd gezien. Het is, net als de groene schelpzwam, een echte wintersoort. De tweede vondst voor Vlaanderen, in de

De oranje schijnosterzwam verschilt in jonge toestand duidelijk van de groene schelpzwam © Roosmarijn Steeman

Vlaamse Ardennen, werd ontdekt op www.waarnemingen.be, toen foto's duidelijk lieten zien was dat een melding van 'groene schelpzwam' in feite de oranje schijnosterzwam betrof.

De oranje schijnosterzwam laat zich op foto goed herkennen en verschilt op enkele punten van groene schelpzwam: de plaatjes zijn net iets feller oranje, het voor de groene schelpzwam kenmerkende korte steeltje ontbreekt en het hoedje is (in jonge toestand) eerder donzig wit dan kleverig groen. Op 27 oktober 2012 werd de oranje schijnosterzwam door Staf Elsermans gevonden in het Winkelsbroek (Turnhout). Een groep van meer dan 20 hoedjes groeide op een omgevallen loofboom, waarschijnlijk eik. Ook in Limburg werd de soort inmiddels éénmaal aangetroffen. Die soort werd in een ver verleden in Vlaanderen waargenomen, maar na 1980 bleef het stil. In Nederland dook de oranje schijnosterzwam voor het eerst op in 2007 (Tolsma, 2007) en anno 2011 zijn minstens vijf vindplaatsen bekend, waarvan een-tje vlakbij de Belgische grens (Hulst, Zeeuws-Vlaanderen). Ook elders in West-Europa, ondermeer in Zwitserland, lijkt de soort toe te nemen. Het is goed mogelijk dat ze in de toekomst vaker in Vlaanderen zal opduiken.

Literatuur

- Bengtsson S.B.K., Vasaitis R., Kirisits T., Solheim H. en Stenlid J. 2012: Population structure of *Hymenoscyphus pseudoalbidus* and its genetic relationship to *Hymenoscyphus albidus*. *Fungal Ecology* 5(2): 147-153.
- Queloz V., Grünig C.R., Berndt R., Kowalski T., Sieben T.N en Holdenrieder O., 2010: Cryptic speciation in *Hymenoscyphus albidus*. *Forest Pathology* 41(2): 133-142.
- Steeman R., Asperges M., Buelens G., De Ceuster R., Declercq B., Kiszka A., Leysen R., Meuwis T., Monnens J., Robijns J., Van den Wijngaert M., Van Roy J., Veraghtert W., Verstraeten P., 2011: Paddenstoelen in Vlaams-Brabant en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, Verspreiding en ecologie (1980-2009). Natuurpunt Studie, Mechelen, 728 p.
- Tolsma B., 2007: Verwacht en nu verschenen: *Phyllotopsis nidulans*. *Coolia* 50(4): 185-186.

De zwarte amaniet, een soort die onverwachts opduikt © Geert Schatteman

Schuwe rakker of filmster?

De boommarter op cameraval in het grenspark

De Zoom – Kalmthoutse Heide

Christoffel Bonte & Sam Puls

Sam Puls, vrijwilliger zoogdiermonitoring grenspark De Zoom – Kalmthoutse Heide, e-mail: pulssam@gmail.com

Christoffel Bonte, vrijwilliger zoogdiermonitoring grenspark De Zoom – Kalmthoutse Heide, e-mail: christoffel.bonte@gmail.com

Samenvatting

Van maart tot november 2012 werden in het grenspark De Zoom – Kalmthoutse Heide continu zoogdieren gemonitord. Hierbij werden verschillende zoogdiersoorten vastgelegd op camera. De boommarter (*Martes martes*) was onze doelsoort en al snel kregen we deze ook voor de camera. In totaal werd er 9 maal een boommarter gefilmd, waarbij éénmalig zelfs 2 individuen tegelijkertijd. Dit kan erop wijzen dat er in 2012 voortplanting heeft plaatsgevonden in dit gebied. Na de reeds jaren incidentele waarnemingen en verwachte aanwezigheid, werd door ons onderzoek toch duidelijkheid geworpen op de status van de boommarter in het grenspark De Zoom- Kalmthoutse Heide.

Inleiding

Hoewel er in Vlaanderen sporadisch wel eens een waarneming van grotere marterachtigen binnen kwam, worden de laatste jaren meer en meer waarnemingen van deze grotere marterachtigen gedaan. Eerst en vooral denken we hier aan de recente beelden van de otter (*Lutra lutra*) in Vlaanderen, maar ook dasen (*Meles Meles*) zijn aan hun opmars bezig. Daarnaast is de steenmarter (*Martes fiona*) al eerder een vaste waarde geworden binnen de marterfamilie in Vlaanderen, maar rond de boommarter (*Martes martes*) daarentegen rijzen verschillende vragen op omtrent het voorkomen.

Door de ietwat verborgen levensstijl van de boommarter worden ze zelden waargenomen via zichtwaarnemingen. In Vlaan-

Figuur 1: Boommarter (jong wijfje) als verkeersslachtoffer in Brecht, 17-10-2008 © Karel Molenberghs, ANB

deren zijn er enkele plaatsen bekend waar de boommarter al eens is waargenomen en enkele kerngebieden waar (hoogst waarschijnlijk) voortplanting is vastgesteld (Sinaai, Noorderkempen en Retie) (Van Den Berge & Gouwy, 2011). De streek rond de Kalmthoutse Heide is hier één van. De meeste boommarterwaarnemingen zijn afkomstig van een schichtige waarneming of door het vaststellen van verkeersslachtoffers.

Tabel 1 geeft een overzicht van de betrouwbare waarnemingen in de Noorderkempen weer.

Tabel 1: Overzicht boommarterwaarnemingen rond het Grenspark, van voor de start van de Zoogdiermonitoring

Datum	Soort waarneming	Bron
1970	Nestboom in Grenspark	Gouwy et al. (2010)
1997	Waarschijnlijke zichtwaarneming in Grenspark	Van Den Berge (2009)
11-08-2005	Betrouwbare zichtwaarneming in Grenspark	Van Den Berge (2009)
09-05-2007	Aanrijding (terug vrijgelaten) te Kalmthout	Van Den Berge (2009)
17-10-2008	Verkeersslachtoffer te Brecht (zie figuur 1)	Van Den Berge (2009)
03-01-2009	Fotoval opname in Groot Schietveld (maar gelijktijdig geen opname in Grenspark)	Van Den Berge (2009)
12-01-2009	Betrouwbare zichtwaarneming in Groot Schietveld	Van Den Berge (2009)
04-07-2011	Verkeersslachtoffer Putsesteenweg Kalmthout	Gouwy et al. (2011a)
05-07-2011	Betrouwbare zichtwaarneming in Grenspark (NL)	Gouwy et al. (2011a)
30-10-2011	Waarneming Wildertse duintjes te Essen	Gouwy et al. (2011b)

Maar dezer dagen staat de technologie niet stil en is er meer en meer interesse in het gebruiken van zogenaamde cameravallen voor zoogdierenonderzoek. Aanvankelijk zijn we gestart met het gebruik van cameravallen om de status van de boommarter in het Grenspark op te helderen. Voor de algemene inventarisatie van zoogdieren in het Grenspark maakten we ook gebruik van enkele andere methodes dan cameravallen: zichtwaarnemingen, sporenonderzoek, life-traps, braakballenonderzoek, Dit artikel focust op de boommarterwaarnemingen.

Methode

Het Grenspark is een van de grootste en best gekende natuurgebieden van België. Het bestaat voornamelijk uit een gevarieerd heidegebied (landduinen, droge & vochtige heide, vennen) omgeven door een bosrand. Eveneens omsluit het enkele landbouwenclaves en (voormalige) parkdomeinen. Voor de boommarter zijn vooral de omringende bossen van groot belang. Hoewel hij een echte opportunist is qua voeding en rustlocatie, is hij vooral terug te vinden in oude, structuurrijke bossen met veel dood hout en plaatsen waar bosrandstructuren te vinden zijn (Mergely et al., 2011; Mulder, 2006). Boommarters voeden zich voornamelijk met rosse woelmuis, bosmuis en vogeleieren (Kleef & Tydeman, 2009). Hij maakt dan ook vaak gebruik van oude spechtennesten om zijn jongen groot te brengen (Mulder 2006). Toch toont de reeds jarenlange opvolging van een boommarter nestlocatie in Sinaai dat zij ook hun draai kunnen vinden in een kleinschalig en gefragmenteerd landschap (Van Den Berge & Gouwy, 2011). Boommarters worden vaak verward met de verwante steenmarter. Ook in de omgeving van het Grenspark zijn beide soorten gerapporteerd (pers. com. J. Gouwy). Omdat waarnemingen veelal eerder vluchtig zijn, is het vaak moeilijk om tot een correcte determinatie te komen. Beide soorten zijn van elkaar te onderscheiden doordat de boommarter een meer egale kleur heeft, een donkere neus heeft (steenmarter roze) en grote, driehoekige oren die boven op de kop staan ingeplant (steenmarter kleinere oren die meer aan de zijkant staan). Daarenboven hebben steenmarters de neiging om een roomkleurige bief te hebben en de steenmarters een witte, maar dit is geen uitsluitend kenmerk. De steenmarter heeft ook kortere poten en oogt robuuster dan de fijne, hoogstaande boommarter. (Van Den Berge & De Pauw, 2003)

Hoewel het onderzoek gestart werd met 1 camera, waren andere vrijwilligers zeer enthousiast en naar het einde van het onderzoek toe hadden we er 3 ter onze beschikking (2x Bushnell Trophy Cam XTL en 1x Ltl Acorn 5210A). Daarnaast werden we ook op de hoogte gehouden van de opnames van marters in het kader van het cameravalonderzoek naar nestpredatie bij boomleeuwrik (*Lullula arborea*).

Deze camera's werden op verschillende plaatsen in het Grenspark opgehangen. De plaatsen hiervoor werden door de onderzoekers ter plaatse gekozen. Dit kon gaan van potentiële corridors tot zichtbare wissels en random plaatsen.

Met behulp van de "Inventarisatiehandleiding voor boommarter van de Werkgroep boommarter Nederland" (Achterberg,

2007) werd er langs dreven en delen met oudere bomen op zoek gegaan naar boomholtes die potentiële nest- en slaapplekken kunnen zijn. Hierbij werd ook naar latrines gezocht. Dit leverde geen boommartersporen op. Wel vonden we een holte die bewoond werd door een bosuil. Bij de resultaten wordt dus enkel ingegaan op de resultaten van het cameravalonderzoek omtrent de boommarter.

Resultaten

Dankzij het gebruik van cameravallen kon op verschillende plaatsen in het Grenspark de aanwezigheid van boommarters bevestigd worden. In totaal werden er 9 filmpjes gemaakt van een boommarter op een aantal verschillende locaties:

- ① De eerste waarneming dateert van 21 maart 2012 waarbij een boommarter voorbij de camera wandelt. Vanwege deze opname wordt ook het zoogdierenonderzoek opgestart (filmpje op: <http://www.youtube.com/watch?v=An94U8BUiQU>). Op Figuur 2 is de behoorlijk egale kleur duidelijk zichtbaar, als ook de heel duidelijke witte oorranden.

Figuur 2: Boommarter 's nachts gefilmd met cameraval op dd. 21-03-2012 © Sam Puls

- ② Tijdens het onderzoek naar nestpredatie op boomleeuwrik wordt begin mei een marter (vermoedelijk boommarter) gefilmd die een nestje leegrooft, waarna een cameraval geplaatst wordt vlak bij deze locatie.
- ③ Halverwege juni wordt eveneens een boommarter gefilmd die een nestje predeert.
- ④ Na anderhalve maand filmen wordt vlakbij de 2e waarneming een eerste keer een boommarter vastgelegd op film (filmpje op: <http://vimeo.com/51136925>).
- ⑤ Niet ver van de vorige waarneming wordt enkele dagen later opnieuw een boommarter gefilmd.
- ⑥ Halverwege september blijken er zelfs 2 boommarters op dezelfde opname te staan (Figuur 3). Één boommarter werd in zicht, vlak bij de camera en weglopend gefilmd. De andere staat amper zichtbaar, verderop in beeld, maar door het kegelgedrag en het schijnbaar "meeroepen" van het andere individu, wel te determineren als boommarter. Hoewel de territoria van verschillende boommarters zeer groot zijn en vaak overlappen, zijn het solitaire dieren. Daarom is het zeker niet onrealistisch dat het hier om een moeder en jong zou gaan en lijkt deze opname een eerste aanwijzing dat er in

Figuur 3: Opname van 2 boommarters © Steven De Saeger

2012 wel degelijk voortplanting plaatsvindt in (de omgeving van) het Grenspark (Filmpje op: <http://vimeo.com/51137022>).

- ⑦ Op 5 oktober 2012 werd opnieuw een boommarter gefilmd (filmpje op: <http://www.youtube.com/watch?v=ZcWpHmU01f8>).
- ⑧ Bij de zoektocht naar een potentiële nestboom word in een oud eikenbosje een cameraval geplaatst. Reeds na een week is een boommarter voor de camera gepasseerd. Spijtig genoeg komt hij/zij in de weken erna niet meer in beeld.
- ⑨ Half oktober 2012 passeert er opnieuw een boommarter langs een cameraval.

Behalve boommarters passeerden ook andere soorten voorbij de cameraval. Figuur 4 toont de verschillende soorten en het aandeel van de filmpjes waarop deze passeerden. Het grote aandeel van opnames van bosmuizen en mensen ligt

aan specifieke locaties waar zeer veel filmpjes van deze gemaakt werden.

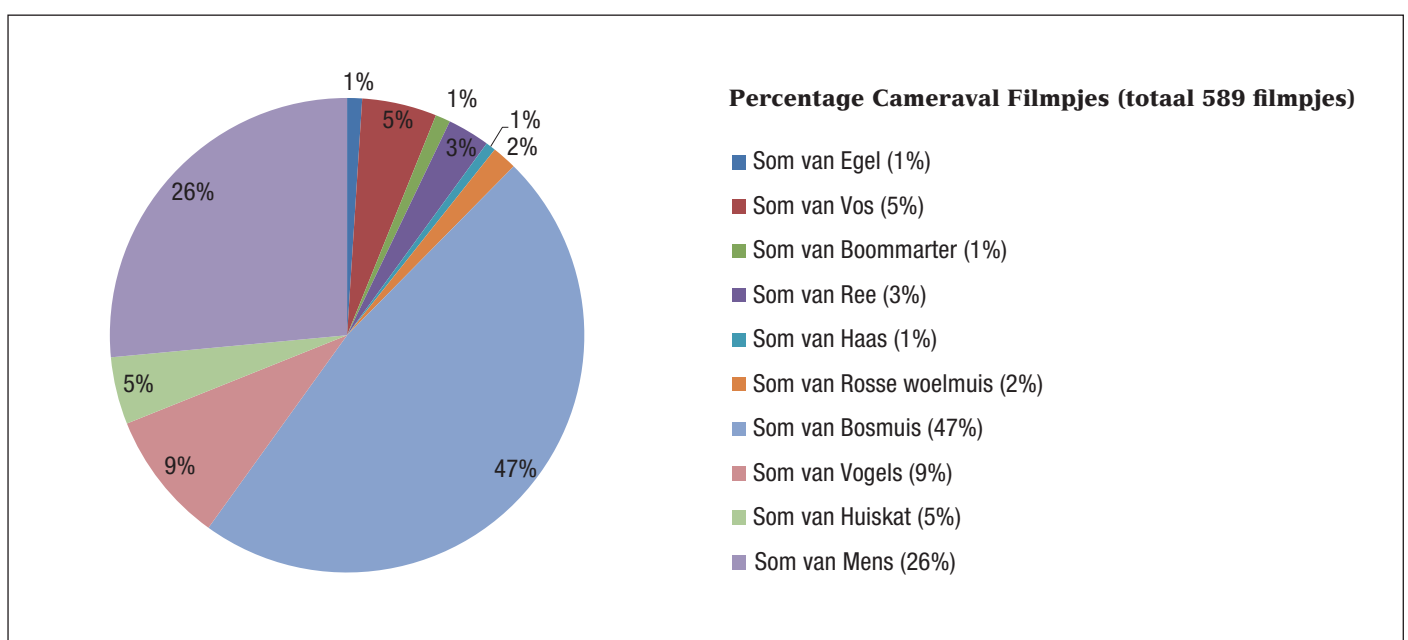
In totaal stonden de camera's voor 258 dagen 21u 45min op scherp. Dit leverde 589 filmpjes op, wat wilt zeggen dat per 10u 30min er een waarneming gebeurde. Enkel voor boommarters gebeurde er een waarneming per 28 dagen 18u 25min. Dit illustreert meteen goed waarom zichtwaarnemingen maar zo sporadisch gebeuren.

Bespreking

Met deze kleinschalige zoogdiermonitoring op de Kalmthoutse Heide hebben we gedurende 9 maanden één of meerdere cameravallen opgehangen. De boommarter was onze belangrijkste doelsoort en na de reeds jaren incidentele waarnemingen en verwachte aanwezigheid, werd door ons onderzoek duidelijkheid geworpen op de status van de boommarter in het grenspark De Zoom- Kalmthoutse Heide.

Doordat dit schuwe dier jarenlang enkel sporadisch gezien werd, konden moeilijk conclusies getrokken worden over zijn aanwezigheid. Gedurende deze 8 maanden hebben we 9 filmpjes van een boommarter verkregen, dit staat in schril contrast tegenover de 5 waarnemingen uit de afgelopen 15 jaar. Camera-vallen bieden dus zeker en vast een meer geschikte manier om deze marterachtige te monitoren dan zichtwaarnemingen. Tot onze spijt is het echter niet gelukt om verschillende keelvlekken, duidelijk in beeld te krijgen en konden we geen uitspraak maken over het aantal dieren dat gefilmd werd. Door dit groot aantal waarnemingen echter kunnen we wel met zekerheid zeggen dat het hier niet om zwervende individuen gaat, maar om een residente populatie.

Ondanks het niet kunnen vinden van een nestboom, werd er wel een filmpje gemaakt waarop 2 individuen te zien zijn, wat er

Figuur 4: Soorten die zich voor de camera lieten zien, tegenover het aantal cameravalopnames (totaal 589 opnames)

Landschapsfoto van de Kalmthoutse Heide © Kristin Van Laer

Natuurmonitoring in grenspark 'De Zoom – Kalmthoutse Heide'

Vanaf 2004 zijn tal van vrijwilligers de natuurwaarden in het Grenspark aan het monitoren. Deze gegevens worden bewaard in een grensoverschrijdende databank. Alle beheerders kunnen te allen tijde deze databank raadplegen. Ten gepaste tijde worden de bevindingen van deze monitoring gebundeld in kleine rapporten. Deze rapporten zijn vrij te raadplegen op de vernieuwde website van het Grenspark (<http://www.grensparkzk.be/rapporten-en-studies>).

Mocht je interesse hebben om mee te monitoren dan kan je altijd contact opnemen met info@grensparkzk.be. Extra vrijwilligers zijn altijd welkom!

hoogstwaarschijnlijk op wijst dat er in 2012 voortplanting heeft plaatsgevonden in (de directe omgeving van) het grenspark De Zoom-Kalmthoutse Heide.

De boommarter is een interessante diersoort om te monitoren met het oog op habitat fragmentatie, aangezien deze soort gekenmerkt wordt door lage populatie densiteiten, lage voortplantingssnelheid en aanzienlijke territoria (Henle et al. 2004). Natuurbeheer houdt vaak in dat keuzes en/of compromissen gemaakt moeten worden tussen verschillende soorten en/of eco-systeemtypes. In een open gebied als het grenspark De Zoom – Kalmthoutse Heide, wordt in het natuurbeheer veelal het herstellen van het historische, open heidelandschap beoogd. Dit hoeft echter niet ten koste van de boommarter te gaan. Zoals vermeld is de boommarter zeker geen bosmarter en verkiest hij heterogene bossen met vooral een hoog aandeel bosrandstructuur. Door het aangeplante, eentonige naaldbout om te vormen tot een structuurrijk, natuurlijk eiken-berken bos, zal de boommarter nog steeds zijn plaats vinden in het Grenspark. Op plaatsen waar het bos wel volledig gekapt wordt, is het belangrijk om een natuurlijke overgang te creëren van bos, via boomheide en een mantel/zoom structuur naar een open heidevegetatie. Tussen verschillende bosfragmenten, zeker wanneer zij oude bomen herbergen, lijkt het bovendien aangewezen een boommartervriendelijke verbinding te creëren via corridors van bos of struweel.

Dankwoord

Eerst en vooral willen de we verschillende terreineigenaars en de bestuurders van het Grenspark, met name Ignace Ledegen, bedanken voor zijn toelating om dit onderzoek uit te voeren. Daarnaast willen we ook de overige vrijwilligers van de zoogdierenmonitoring bedanken. Namelijk Steven De Saeger (waarnemingen en cameravalgegevens) en Dan Sloodmaekers (waarnemingen en braakballen pluizer). Ook enkele mensen van het INBO verdienen een woord van dank, Glenn Vermeersch voor het mededelen van de cameraval opnames van zoogdieren, gemaakt tijdens het onderzoek naar nestpredatie bij boomleeuwe-

riken en Koen Van Den Berge & Jan Gouwy voor de determinatie van enkele van de video's.

Literatuur

- Achterberg C., 2007: Inventarisatiehandleiding voor boommarter van de Werkgroep boommarter Nederland. Werkgroep Boommarter Nederland. Versie Augustus 2007.
- Gouwy J., Van Den Berge K., Berlengee F. & Vansevenant D., 2010: *Marternieuwsbrief 1*.
- Gouwy J., Van Den Berge K., Berlengee F. & Vansevenant D., 2011(a): *Marternieuwsbrief 4*.
- Gouwy J., Van Den Berge K., Berlengee F. & Vansevenant D., 2011(b): *Marternieuwsbrief 5*.
- Henle K., Davies K.F., Kleyer M., Margules C. & Settele J., 2004. Predictors of species sensitivity to fragmentation. *Biodiversity and Conservation* (13): 207–251.
- Kleef H.L. & Tydeman P., 2009. Natal den activity patterns of female pine martens (*Martes martes*) in the Netherlands. *Lutra* 52 (1): 3-14.
- Mergey M., Helder R., Roeder J.J., 2011. Effect of forest fragmentation on space-use patterns in the European pine marten (*Martes martes*). *Journal of Mammalogy* 92 (2): 328-335.
- Mulder J., 2006: *Kansen voor de boommarter in Noord-Brabant*. Ecoplan & Bureau Mulder-natuurlijk.
- Van Den Berge K., 2009: Vlaamse boommarter op het spoor. *Zoogdier*, 21 (2): 14-17.
- Van Den Berge K. & Gouwy J., 2011: Hot spot for pine martens (*Martes martes*) and first record of a natal den in Flanders (Belgium). *Lutra*, 54 (2): 99-109.
- Van Den Berge K. & De Pauw W., 2003: Boommarter (*Martes martes*). In: Verkem S., De Maeseneer J., Vandendriessche B., Verbeylen G. & Yskout S., 2003. Zoogdieren in Vlaanderen. Ecologie en verspreiding van 1987 tot 2002. Natuurpunt Studie & Zoogdierenwerkgroep, Mechelen & Gent, België.
- Zalewski A. & Jedrzejewski W., 2006: Spatial organisation and dynamics of the pine marten *Martes martes* population in Bialowieza Forest (E Poland) compared with other European woodlands. *Ecography* 29:31–43.

In beeld of op ANTenne

In deze rubriek brengen we minder gekende natuurprojecten of natuurstudieverenigingen- of werkgroepen in de kijker.

Ken jij een vereniging of project dat je in de kijker wil plaatsen en dat in deze rubriek nog niet aan bod is geweest? Laat het ons weten (e-mail: ankona@admin.provant.be)!

Vleermuizenopvangcentrum 'de laatvlieger'

Tekst en foto's van Kris Boeckx, e-mail: kris.boeckx@vleermuizeninfo.be

Ontstaansgeschiedenis - Hoe het groeide

Mijn interesse voor vleermuizen, deze 'minder aaibare' soortengroep, is begonnen met een cursus 'Natuurgids' te volgen. In de daarna volgende jaren groeide de hobby uit tot een ware passie die oversloeg op het hele gezin Boeckx. Meer en meer werden er gewonde vleermuizen binnengebracht. Het was toen zeker niet de hoofdactiviteit. De nadruk lag vooral op educatie en bescherming. Al snel bleek dat er in Vlaanderen weinig geweten was over het verzorgen en revalideren van gestrande vleermuizen; ook al vertegenwoordigen deze vliegende zoogdieren zowat 1/4 van de bij ons aanwezige zoogdiersoorten.

Een volgende stap was het verkrijgen van de vereiste vergunning. Eens deze verkregen, ging de aandacht in de eerste plaats uit naar een adequate huisvesting voor de slachtoffers, inrichting van de verblijven, aankoop van noodzakelijke toestellen zoals een weegschaaltje tot op 0,1 gram nauwkeurig, verwarmingsmatjes, transportboxen, enzovoort..... Voor kennis en ervaring werd contact opgenomen met de Engelse vleermuizenwerkgroep Bat Conservation Trust (BCT), meer bepaald met Amanda Millar van het Sussex Bat Hospital. Amanda revalideert al tientallen jaren vleermuizen en is een persoonlijkheid op dit gebied. Ze heeft ons ingewijd in de materie en bij twijfel of nog niet door ons gekende problemen kunnen we beroep doen op haar uitgebreide kennis.

Specifiek aandachtspunten voor verzorging van vleermuizen

Het verzorgen van pech-vleermuizen kent wel een aantal specifieke aandachtspunten:

- Men moet inzicht hebben in de aparte levenswijze van vleermuizen. Leven en eten doen ze 's nachts. Voedsel zoeken en verorberen, net als drinken, gebeurt tijdens de vlucht.
- Het verzorgen is heel intensief, vraagt ervaring en valt zelden binnen de normale werkuren.
- Bovendien is het percentage vleermuizen dat terug de natuur in kan, vrij klein. Men moet tegenslag van zich af kunnen zetten en zich niet laten ontmoedigen. Succes is lang niet altijd verzekerd. In een aantal gevallen zijn de dieren dermate toegetakeld dat ze geëuthanaseerd moeten worden.
- Verder moeten er geschikte kooien voorhanden zijn, die voldoen aan de eisen van vleermuizen en enkel gebruikt wordt door vleermuizen (figuur 1).
- Het aanbod varieert heel erg tijdens het jaar. Op bepaalde tijdstippen zoals in juni, juli tot half augustus (de voortplantingstijd), regent het oproepen en vragen. Daarna valt het zowat stil. In de winter doen vleermuizen hun winterslaap en enkel bij verstoring kunnen ze aangetroffen worden. Een typisch voorbeeld zijn afbraakwerken waarbij plots een hoop dwergvleermuizen uit een muur rolt. Of bij het afzagen van holle bomen waarbij rosse vleermuizen uit een holte tuimelen. Deze dieren laten overwinteren in een asiel, vraagt dan weer heel specifieke klimatologische omstandigheden.

Een vleermuizenopvang is een ongelooflijk hulpmiddel bij het populair maken van vleermuizen. Mensen hebben een adres waar ze met vragen of een slachtoffer terecht kunnen. Voor drachten voor scholen zijn dikwijls een aanleiding om rond het thema vleermuizen te gaan werken. De rol van educatieve

Figuur 1: Zicht op de huisvesting

Figuur 2: Tweekleurige vleermuis op de weegschaal

vleermuizen die er uiterlijk perfect uitzien maar niet meer vrijgelaten kunnen worden in de vrije natuur, valt hierbij niet te onderschatten. De vleermuis krijgt een gezicht en wordt, bij wijze van spreken, een tastbaar iets. Hun rol in de natuur wordt beter begrepen en hun imago van in de haren vliegend ongedierte, bijgesteld. Plots blijken het kleine, lieve en wel degelijk aabare diertjes te zijn.

Een speciale gast

Op 18 november 2012 werd vanuit Mechelen een dier binnengebracht dat bij nader toezien een tweekleurige vleermuis (*Vespertilio murinus*) bleek te zijn (figuur 2). Een soort wiens verspreidingsgebied ten noorden en ten oosten van ons gesitueerd is. Ze wordt voor Vlaanderen omschreven als 'dwaalgast'. Elk jaar, overwegend in het najaar, verschijnen er een paar in onze contreien. Het zijn bijna altijd mannetjes die, op zoek naar vrouwtjes, gedreven door hun paardrang wegtrekken. Doorgaans worden ze helemaal uitgeput of ernstig gekwetst aangetroffen. Onze gast was nog in goede conditie. Alleen zijn gewicht was

wat laag wat een hypotheek legde op zijn kansen om de winter te overleven. Waarschijnlijk een gevolg van de lange zwerftocht. Daarom is besloten het dier op een goed gewicht te brengen alvorens het terug los te laten. Deze vleermuis ontleent haar naam aan het feit dat haar zwarte rugharen eindigen in een wit puntje. Vandaar ook de grijze schijn over de rug.

Wens je op de hoogte te blijven van alle vleermuizen nieuwtjes? Dan kan je gratis het contactblad 'Chirocontact' van de vleermuizenwerkgroep van Natuurpunt vzw downloaden van de website: www.natuurpunt.be/vleermuizenwerkgroep.

Meer info

Het Vlaams Opvangcentrum 'De laatvlieger' vind je in Koeneind 13, 2440 Geel
www.vleermuizeninfo.be of Facebook Vleermuizenopvang 'de laatvlieger'

Nieuwe vleermuizentoren in Vorselaar (wordt) geplaatst

In de ateliers van 't Peperstraatje in Geel is de vleermuizentoren sinds kort afgewerkt. Het Regionaal Landschap Kleine en Grote Nete wil hiermee bij de eersten zijn om zo'n toren in de Kempen aan de realiteit te toetsen. De keuze om de toren te laten assembleren door een school kwam er enerzijds op vraag van de school zelf, maar anderzijds is natuureducatie ook een belangrijke doelstelling van het Regionaal Landschap.

De toren van 5 meter hoog werd langs de Aa in Vorselaar geplaatst ter hoogte van de Dijkbaan. Deze site, waar Natuurpunt reeds een Kempense Schapenstal liet optrekken, kan zo verder verfraaid worden.

Vleermuizen voelen zich het best in een halfopen structuurrijk landschap. Op deze manier vinden ze gemakkelijk hun weg en staat er een waaier van verschillende insecten op het menu. In Vorselaar is de omgeving van de Dijkbaan met het natuurgebied Schupleer uiterst geschikt voor vleermuizen. Met de toren wil het Regionaal Landschap en de vleermuizenwerkgroep van Natuurpunt een zomerverblijf voor de dieren bieden. Vanaf maart – april, als de winterslaap ten einde is, gaan de uitgehongerde vleermuizen op zoek naar insecten en veilige, geschikte verblijfplaatsen. Dat kunnen ze vinden in de toren. Binnenin bestaat de toren uit drie verschillende compartimenten met elk hun eigen vorm en binnenklimaat, waardoor verschillende vleermuissoorten er hun gading in kunnen vinden. In totaal is er plaats voor enkele honderden dieren. 's Nachts vliegen de vleermuizen uit om te jagen over de Aa, langs houtkanten en open plekken in het bos. Eén hongerige vleermuis kan zo in één nacht tot 3000 insecten vangen.

Het succes van de toren zal door middel van bat-detectoren en visuele waarnemingen opgevolgd worden door vrijwilligers van

de vleermuizenwerkgroep en het Regionaal Landschap Kleine en Grote Nete. Mits positieve resultaten hopen de initiatiefnemers met de torrerend voorbeeld te hebben voor toekomstige bouwwerken. De toren werd mede gemaakt door fiele steun van de provincie Antwerpen.

Meer info

e-mail: joris.matthe@rlkgn.provant.be
Tel. 014 85 25 14, GSM 0475 54 74 74
Vleermuiskasten: <http://vleermuiskasten.nl> (o.a. rapport)

Inhoud

02 ANKONA-nieuws

- 2de handsboekenmarkt 'Natuur, bos en landschap' (zondag 26 mei, Zoersel)
- ANKONA-secretariaat is verhuisd!
- Verslag ANKONA-ontmoetingsdag (9 februari, Zoersel)
- Natuurbijoukes NALAH – Eetbare Natuur
- Mossenpublicatie online

05 Actualiteit

- Laagdrempelige monitoring van bijen in fauna-akkers
- Nieuwe (gratis) provinciale publicaties: 'de Tuin-Wijzer' en 'Zoersel-Zoerselbos'(archeologie)
- SOLABIO-rapport met o.m. 'Weidevogelbeheer in de Brechtse Heide'
- Gezocht 'buiten-gewone plekjes'!
- Nieuwe uitleenbare veldkoffers en ander NME-materiaal in de provincie Antwerpen
- Invexo-eindrapporten over o.m. invasieve waterplanten en de stierkikker
- Nieuws van de Antwerpse bosgroepen: 'Een kloemp ... Wasda?'

11 Natuurstudieartikels

- Inventarisatie van Fungi en Myxomyceten in park Vordenstein (Schoten) in 2012
- Nieuwe paddenstoelen voor de provincie Antwerpen
- Schuwe rakker of filmster? – De boomarter op cameraval in het grenspark 'De Zoom – Kalmthoutse Heide'

Activiteitenkalender (middenkatern)

26 In beeld of op ANTenne

- Vleermuizenopvang 'de laatvlieger'
- Vleermuizentoren in Vorselaar (wordt) geplaatst